



تێگه و جۆرین جینۆسایدی: فهكۆلینهكا میژووی

م.كاروان صالح وەیسى

به شی میژوو- کۆلیژی زانسته مرۆفایه تیهکان، زانکۆی زاخۆ، ههریمی کوردستان-عێراق

salih.waisy@uoz.edu.krd

پوخته:

جینۆساید ب تیک ژ هۆفانه ترین کپیارین ژ نافرنا مرۆفان دهیته نیشان دا، بقی کپیارئ دهسته لاتدارین تۆندره و نه دیموکراسی وهک ئامیرهک سیاسی بۆ ترساندن و ژنافرنا خه لکی ب دژی دهسته لاتا وان بکار دئینن، بیگۆمان ئارمانجا سه ره کی یا وان دهسته لاتا ژنافر وی ره گه زی یه یی داخوازا مافین خو و یه کسانئ دچوار چووئی دهسته لاتین وان دا دکهن. ژلایئ خو فه نه وه دهسته لات وان ب مه ترسی بۆ سه ره هیز و پنگه هیز خو ل پاشه روژی دبینن و نه شین بریکین له شه کهری وان ژناقبه ن. له ورا نه چار دبن په نایئ دبنه بهر بکارئینانا چه کین جۆراجوړ دا کو وی ره گه زی بترسینن و بیژنی هه رده مئ هین ژ سنۆرئ دهسته لاتئ ده ربا زبوونی هه وه مافئ ژیانئ نینه و دئ هینه قکرین. لدویف ئه فی تێگه هی ب فه ره هاتیه زانین فه کۆلینه ل سه ره تێگه و جۆرین قکرئ بهیته نه نجام دان، چونکی قکرئ نه بتنئ بکوشتنئ دهیته په یره وکرین.

ئه فه فه کۆلینه ژ پشه کی، ده رازینک و پینچ ته وه ران پیک دهیت، پشه کی باسئ پیکه اتین فه کۆلینئ دکه ت، د ده رازینکا خو دا، فه کۆلین هه ولده ت گرنه ترین تێگه هین ده ربارهی جینۆسایدئ هاتینه دیارکر نیشان بده ت، ته وه رئ تیک یئ فه کۆلینئ روونکرنا دده ت سه ره جینۆسایدا جه سه تی، ته وه رئ دووی یئ فه کۆلینئ جینۆسایدا بایلوژی شو فه دکه ت، د ته وه رئ خو یئ سیئ دا ئاماژئ ب ژنافرنا که لتۆرئ نه ته وه یی دده تن، فه کۆلین د ته وه رئ خو یئ چوارئ دا باسئ قکرنا ئابۆری دکه ت، ته وه رئ پینچئ یئ فه کۆلینئ شیکاران دده ت سه ره قکرنا بریکا یاساین. دته وه رئ خو یئ شه شی دا ئاماژئ ب جینۆسایدا ئایینی دده ت، هه روه سا د ته وه رئ هه فیتئ یئ فه کۆلینئ شو فه ککر ن ل سه ره جینۆسایدا ره وه شتی هاتینه دان. ده رنه نجام وان ده رنه نجامان نیشان دده ت یئ دماوی فه کۆلینئ دا هاتینه خو یا کرن.

په یقین کیلکار: جینۆساید، نه ته وه یئ تیکگرتی، په یمانا قه ده غه کرنا قکرئ، جۆرین جینۆسایدئ و بنه ماین جینۆسایدئ.



پېشەكى

جىنۆسايد ئىك ژ وان تىگەھايە يىن ب بهيستا وى ترسەك ب ژان و ناخ ھەژىن لدەف مروقان پەيدا دىت، چونكى ھەر دەمى ئەف تىگەھ دەيتە گوتن راستەوخۆ ھزرا كوشتا ب كۆم و ژنافرنا مللەتان ب جورىن توندۆتىژى و كرىارىن دویر ژ پرەنسىيىن مروقايتە دەيتە پىش چاڧىن مروقى، ژبەركۆ جىنۆسايد بخۆ دەبرىنى ژ رامانا خۆ دكەت، لەورا ھەبوونا فى تىگەھى بەردەوام رەنگفەدانىن خراب لدۆيف خۆ دەيلىت و دەروونى مروقى پرى بىرەۋەريىن خەمگىن دكەت، سەرەراى ھندى دەيت ئەف تىگەھ بۆ گەلەك تەخىن چقاكى يىن كەفتىن بەر ھەويىن فى تىگەھى روون نەبيت و ب دروستى د رامانا وئ نەگەھن، ژبەر ھندى ئەف تىگەھ پىدقايە ب دروستى بەيتە روونكرن داکۆكى خواندەفان پتر ھايدارى ئەفى تىگەھى بن و بزائن ئەف تىگەھە كەنگى و بۆ چ رویدان دروستە بەيتە بكارىنان. جىنۆسايد سەھمەك بەردەوام دناخى ئەوان مروقان دژىت يىن بەر ب بویرىن جورىن وئ كەفتىن و پىدقايە بویرىن جورىن ب بەلگەفە بەيتە شروفا كرن .

يا زاناىە جىنۆسايدى جەئى خۆ دناف گەلەك فەكۆلينيىن زانستى دا كرى يە و بوويە جەئى گرنكى پىدانا ھندەك شارەزا و جفاكانسان، دگەل ھندىدا ھند گرنكى ب جورىن وئ نەھاتىە دان و ئەگەر ئاماژە پىھاتىت دان بتنى دناف چەندىن لاپەران دا ئاماژە پىھاتىە دان، ژبەر ھندى پىدقايە پتر گرنكى ب شروفا كرن تىگەھ و جورىن وئ بەيتە دان، چونكى لدەمى جىنۆسايد دەيتە ئەنجام دا ب ئىك جورى ناھىت ئەنجام دان بەلكۆ كرىارىن وئ ب گەلەك رەنگان دەيتە بكارىنان و ئەف رەنگە ھەك تىگەھ و شروفا كرنىن وان ديار نىن، گرنگيا ئەفى فەكۆلينيى دھندىدا يە دويفچوونا تىگەھ و جورىن وئ يىن بەر بەلەف بكەت و ئاماژى ب ئالاقىن ئەنجام دانا ئەفان جوران بكەت.

لەورا ئارمانجا سەرەكى ژ فەكۆلينيىن ئەفى بابەتى ئەو تىگەھ و جورىن دورست يىن جىنۆسايدى ديار بكەت داکۆ بەيتە ئاشكەرا كرن بتنى جىنۆسايد برىكا بكارىنانا چەكى ناھىت ئەنجام دان، بەرؤفاژى ب چەندىن رىكىن دى ژى دەيتە ئەنجام دان، لەورا ئارمانجا سەرەكى يا فەكۆلينيى ئەو بەزائىت ئەف جورىن جىنۆسايدى چىنە و ئامراز و رىكىن ئەف جورە پى دەيتە ئەنجام دان ديار بكەت، ھەرۋەسا ديار بكەت چقاكى نىفدەۋولەتى چ رۆل د دەقەغە كرن جىنۆسايدى ھەبوويە.

يا روون و ئاشكەرايە زۆر ل سەر جىنۆسايدى ھاتىە نقيسىن و پترىا ژىدەران داکۆكى ل سەر رویدانىن جىنۆسايدى كرىنە و گەلەك ب كىمى ئاماژە ب ھندەك جورىن جىنۆسايدى دابنە، لەورا ئەف بوويە ئارىشەك لدەف خواندەفانىن جىنۆسايدى و نەشيانە ب دروستى ل جورىن جىنۆسايدى بگەھن ، لەورا ئەف فەكۆلينيى بزافى دكەت ئەفى ئارىشى برىكا شروفا كرن و نىشاندا نا جورىن جىنۆسايدى شروفا بكەت، بەزرا فەكۆلەرى رەنگە ئەفە ئىكەمىن بزافە دىبافى شروفا كرن جورىن جىنۆسايدى ب تىروتەسەلى دەيتە ئەنجامدان.

ھەر كارەكى دەيتە ئەنجام دا ستوینەك يا بوويە پەيكەر بۆ ئافاكرنا وى كارى، ئەفجا دىت ئەف فەكۆلينيى نەھاتبا ئەنجام دان، ئەگەر ب ھارىكارىيا ھندەك پىزانىن و راپورتان نەبان، ھندەك ژىدەر بوويە بناخى سەرەكى يىن دارشتا ئەفى فەكۆلينيى و گرنگترىنى وان پەرتووكا (ئىرقان-ئىركسونى Irvin-Erickson) (رافائىل لىمكىن و تىگەھى جىنۆسايدى Raphael Lemkin and the concept of genocide) و پەرتووكا(شالر و زىمىر Schaller, D.J. and Zimmerer) (بنياتى جىنۆسايدى و رافائىل لىمكىن ھەك مېژوو نقيسى توندۆتىژىيا مەزن لىمكىن و تىگەھى جىنۆسايدى Raphael Lemkin and the concept of genocide) ، نقيسەرىن ئەفان پەرتووكان



بزاڧكرىن تىگههين جىنۆسايدى يىن بەرى رافائىل لىمكى قە ھاتىنە دارشتن دياربەكەن، ھەرەسا بەھسى بزاڧىن لىمكى بۇ دارشتا تىگههين جىنۆسايدى و ھۆكارىن بووينە ئەگەرئ ھندى لىمكى ب رژدى دويڧچوونا ئەڧى چەندى بكەت ديار بكەن. ئەڧ ھەر دوو پەرتووكە بووينە بناخى دياركرن تىگههين جىنۆسايدى. ھەرەسا پەرتووكىن ئاۋارە ھسىن (جىنۆسايدى كورد لە روانگەى ياساى تاۋانكارى نۆدەۋەلەتتە ھە) و پەرتووكا يوسف دزەى (ئەنفال، كارەسات و دەرتەنجام)، مفايەك زۆر گەھاندى يە ئەڧى قەكۆلىنى چونكى دقان پەرتووكان دا جۆرىن جىنۆسايدى، ياسا و پەيمانىن نىڧدەۋەلەتى ل دۆر جىنۆسايدى ھاتىنە روونكرن، سەرەراى ھندى ئەقان پەرتووكان پتر گرنكى دايە پسا كوردى دجىنۆسايدى دا، بەلى بووينە ئەگەرئ زەنگىنكرنا قەكۆلىنى. رىيازاق قەكۆلىنى يا دڧى قەكۆلىنى دا ھاتىنە پەيرەوكرن (رىيازاق چوونىەتيا شۆڧەكرنا مېژوۋىي) يە، بكارىنا ئەڧى رىيازاق ھاتىنە كرن دۆڧچوونا چەوانيا پەيدا بوون و دورستبوونا تىگههين جىنۆسايدى و ئەگەرئ ل پشت پەيدا بوونا وى ديار بكەت، ھەرەسا ھەلدەت جۆرىن جىنۆسايدى دگەل ئامرازىن بكارىنانا جۆرىن وى ديار بكەت، ب كارىنا ئەڧى رىيازاق سۆشتى ئەڧى قەكۆلىنى ئاسان بوويە و رىكا قەدېتتا پىزانىن دروست ئاسانكرى يە.

جىنۆسايد

ۋەك زاراف جىنۆسايد تىگههەكى زۆر بەربەلاڧە دناڧ نڧىسىنن زانستى يىن دىرۆكى، كۆمەلناسى، سىياسى و فەرھەنگىن نىڧدەۋەلەتى دا، دگەل ھندىدا ب شىۋەپەكى سۆردار كرى رامانا تىگههين جىنۆسايدى ئاسانى لدەڧ خەلكى روونە و ھندەكان ب ئىكجارى ئاگەھ ژڧى تىگههەى نىنە ب تايىەتى خەلكى ئاساى، لەۋرا پىدڧىيە تىگههەى وى ب شىۋازەك زانستى بەيتە ديار بكەين، چونكى بنەمايى سەرەكى يى قى قەكۆلىنى بخۆڧە دگرىت. جىنۆسايد ۋەك تىگههە دەربرىنەك نۆى يە و شۆڧەكرنا ددەت سەر پروسىسەك دىرۆكى يا كەڧن(Ahmad, ۲۰۱۴, ۴۳)، سەرەراى ھەبوونا چەندىن تىگههە و بنەمايان زەارڧى جىنۆسايد ل سەردەمى شەرى دوۋى يى جىھانى ھاتىە دناڧ فەرھەنگا سىياسى و مرفاىەتى دا، ب تايىەتى پشتى ل ۲۴ تەباخا ۱۹۴۱ سەرۆك ۋەزىرى بەرىتانيا (ۋىنستون چرچلى) د گۆتارەك خۆ دا دايە دياركرن» نھا جىھان يا دتاۋانەك بى ناف دا». (Patterson, ۲۰۱۵, ۶) ئەڧ گۆتارا نافرى بۇ ئەگەرئ ھندى قەكۆلەر و بسپۆرىن ياساى و دىرۆكى چەندىن چەمك و تىگههەان بۇ تىگههەشتا كوشتنا ب كۆم دانن، دبىت تىگههەى كوشتارا بكم گونجايى نەبىت بۇ دياردىن كوشتنى ژبەركۆ ھەمى دياردىن كوشتنى بخۆڧە ناگرىت، ب تايىەتى لدەمى ئارمانچ وى دكەڧتىنە سەر رەگەز، نەتەۋە، ئايىن ، بزاڧىن ژنافرنا نەتەۋە و كەلتۆرى نەتەۋەى، ئەڧ پروسىسە ب نەتەۋەىكرنا نەتەۋەىكى يە واتە تىكەلكرنا نەتەۋەيانە، ئارمانجا سەرەكى ژڧى چەندى ژنافرنا نەتەۋە و ئىتنكايە. ژبەرنەندى تىگههەين ۋەك (ئەلمانىكرن، ئىتالىكرن، نەمسايكرن و ئەمرىكى كرن) بەردەۋام ژلاى نەتەۋەىن بەيڧە بۇ كونترۆلكرنا نەتەۋەىن دى (لاۋاز) دەيتە بكارىنان(Lemkin, ۱۹۴۶A, ۲۲۷-۲۳۰, Lemkin, ۲۰۰۵).

ژلايەكى دىڧە (لىمكى) دايە دياركرن لدۆر دۆسەيا ئەلمانيا نەيا گونجايە ئاماژە ب ئەلمانىكرنا جوھى و پۆلەندىيان ل رۆژنافاى پۆلەندا بەيتە كرن، چونكى ئەلمانيا نازى دڧيا ئەقان گرۆپان ب تەمامى ژنافبەن و نەھىلن ل سەر روۋى ئەردى(Lemkin, ۱۹۴۶B, ۲۲۷, Lemkin, ۲۰۰۵). ژبەر ھندى رىژەيەك ديار يا شارەزاىان لڧە بكارىنانا



تىگەھى ئىتىكى ۋەك ئىتنۆسايد (Ethnocide) يا ب واتەيا كوشتنا ژمارەكا زۆر ئەندامىن گرۆپەك ديار كرى دەھت، ھەرۋەسا كوشتنا سىياسى (پۆلىتىكەلسايد Politicide) ب واتەيا كوشتنا ئەندامىن گرۆپەك سىياسى دەھت. ھەرۋەسا ھندەك جاران تىگەھى ژنافرنا ئىتنكى (Ethnic Cleansing) بۇ دەھتە بكارئىنانن (بارزانى، ۲۰۱۶، ۲۸). ژلايەك دىقە شارەزاي بۇرئ جىنۆسايدئ (ھىلن فىن Helen Fein) دايە دياركرن دىن جىنۆسايدئ ۋەك كرىپارەك تۆندەرە ب ئارمانجا ژنافرنا گرۆپەك تايەت يى خودان تايەتمەندىن (رەگەزى، ئىتنكى، نەتەۋەيى و ئىينى ...ھتد) يا تاوانبار دەست نىشان دكەن سالۇخت بەدىن. ژنافرنا ژ ئەنجامى جىبەجىكرنا پلانەك يان ستراتىيەك بىۆكراسى دەھتە ئەنجام دان ب دژى گرۆپەك دەست نىشانكرى و ژنافرنا رەگەز، بن پىكرنا مافىن مرۆقى يىن فى گرۆپى يە (Fein، ۱۹۹۳، ۸).

ھەرۋەسا شارەزايى بىاقى جىنۆسايدئ (ھىنرى ھىناگ Henry R. Huttenbach) دايە دياركرن «جىنۆسايد كرىپارەكە مەترسىن دىختە سەر ھەبوونا گرۆپەك دياركرى يى مرۆفان»، ژلايەك دىقە (فرانك چۆك و كورت جۆنسن) خۇيا دكەن « جىنۆسايد شىۋازەك كۆمكۆزىيا ئىكلپانەيە و مەبەستا وى ژنافرنا گرۆپەك مرۆفايە ژلايى دەولەت و دەستھەلاتى قە، چونكى ئەف گرۆپە دناف وى دەولەتى دا دبتە مەترسى بۇ سەر دەستھەلاتا وى» (Huttenbach، ۲۰۰۴، ۷۵-۹۳). ژلايەك دىقە پارىزەرئ پۆلەندى ئەوئ ل ساللا ۱۹۶۰دا بوويە راۋىژكارى ۋەزارەتا بەرەفانىا وىلايەتىن ئىكگرىتىن ئەمىرىكا (رافائىل لىمكىن) يى ھەمى ئەندامىن خىزانا وى ژلايى نازيانقە ھاتىنە قركرن داخواز ژ ئەمىرىكا كر بۇ بھىتە دناف پىسا جىنۆسايدئ دا، دگەل ھندىندا بۇ ماۋەيەك دىرئژ و بەرى ئاخقتا چرچلى، لىمكىنى ھزر دپەيقا «تاوانا بى ناف» دا كرىبوو. ژنافچوونا ئەندامىن مالباتا ببوو پالدرەك بھىز ناقىرى بزاقىن خۇ بھىزكر بوون ژبو داھىنانا تىگەھەك گونجايى بۇ تاوانا بى ناف (Bartunek، ۲۰۱۸، ۱; Irvin-Erickson، ۲۰۱۶).

لدۆر دروستكرنا پەيغەك ژبو دەربرىنا كوشتنا ھۇفانە يا گرۆپەك دياركرى، لىمكىنى رىژەكا بەرچاق دگەل پەيقا تاوانا بى ناف رەتكر بوون، بەرۇفاژى لىمكىنى پتر پىشتەفانىا تىگەھى « تاوانىن ب دژى مرۆفايەتى» دكر، پالدرەئ پىشتەفان بۇ فى ھزرئ ئەو بۇ ھندەك ژ وان تاوانان زۆر چەرگ ھەژىن و ھۇف بوون، نەبتنى ياساين ئىقدەولەتى يىن پاراستنا تەكەكەسان بن پىكربوو، بەرۇفاژى بنەماين مرۆفايەتى ژى ھاتبوون پىسكرن، سەرپەراى كارتىكرنا رەۋىشى يا تىگەھى تاوانىن ب دژى مرۆفايەتى، لىمكىنى ۋەسا ھزركر بوو ئەف تىگەھە نەيى گونجايە و ھەماھەنگىيەك بەرتەنگ دگەل بىاقى شەرى دا و كوشتنا ب كۆمەل لدەمى خەلك نەدشەرى دا ھەيە. ب پامانەك دى تىگەھى تاوانىن ب دژى مرۆفايەتى زۆر بەرفرەھەبوو، راستە كوشتنا گرۆپەك دياركرى بخۇقە دگرت، دگەل ھندىدا گەلەك جۆرپىن كوشتن و ژنافرنى دگەل تاوانىن ب دژى مرۆفايەتى ھەبوون (Schaller&Zimmerer، ۲۰۱۳، ۱; Irvin-Erickson، ۲۰۱۶).

ۋەسا ديارە چوو ژ فان تىگەھان دەربرىن ژ راستىان سرۇشتى ژنافرنا و توندەرەويىا ب دژى جۋەھى، ئەرمەن و كوردان نەدكرن، ھەرۋەسا ئەفان تىگەھان ئەو پلانين خۇيناۋى و ھۇفانە يىن ئەوئىن بوويە ئەگەرئ روپدانا ئەفان تاوانانن و ژنافرنا گرۆپەك تايەت ديارنەكرىنە.

تىگەھى « ھۇف » و « ئەنقەست » ئەوئىن بۇ چەندىن سالان لىمكىنى بۇ فى بىاقى بكاردئىنان و پىشكىشى كونفرانسى رىكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرى كرىن، شكەستن ئىنان، نەبوونە ئەگەرئ سەرنجراكىشا خەلكى و ب شىۋەيەك بەرفرەھە نەھاتنە بكارئىنان و دبىت ئەگەرئ فى چەندى نەروونىا ئەف تىگەھان بت، دەرەشقىسى



قەكۆلىنەكا نەبەلآفكرى دا يا لژىر ناف و نىشانىن « پەيقيىن نۆى يان ھزرىن نۆى»، لىمكىنى دابوو دياركرن» بەردەوام پەيقيىن نۆى دەيتە دروستكرن ب تايىبەتى لدەمى دياردىن جفاكى ب فشارەك زۆر سەرنجا مرۆفى رادكىشن» (Gasparyan & Muradjan, ۲۰۱۶; Irvin-Erickson, ۲۰۱۶). ھندەك ھزر بى ھزر كرنا چەوانيا دروستبونا وان ددىرۆكا مرۆفایەتى دا ھاتىنە دروستكرن، ژلايەكى دىقە ھندەك ژ وان ب ئەنقەست بۆ شۆفەكرن و دياركرن رويدانا بۆ سەرنجراكىشانا خەلكى لدۆر ئاريشەيان ھاتىنە دروستكرن. بقى رەنگى ديار دىت لىمكى بەريخۆدايە پەيشان ۋەك رىكا كارفەدانا مرۆفى بەرامبەرى گورانكارىيان (Schaller & Zimmerer, ۲۰۱۳; Irvin-Erickson, ۲۰۱۶).

داھيتەرى پىناسە و تىگەھى جىنۆسايدى لىمكىن د باۋەرىن دا بوو زمان نەبتى «بۆ مەبەستا دانووستاندنى دنافبەرا مرۆفان دايە»، بەرۆفاژى «بناخى شارستانى» و «دانپىدانا جفاكى يە» بۆ بدەستقەئىنانا رەۋشتى مرۆفایەتى، بيروباۋەر و رويدانىن بەرخۆدانى نە. لدووماھىن ل ساللا ۱۹۴۱ لىمكىنى تىگەھى جىنۆسايدى داھيتا و پەيشا نافىرى داھيتانى و سالۆخەت دا ب «ژنافىرنا نەتەۋەيەكى يان گرۆپەكى مرۆفان» (Cooper, ۲۰۰۸; Irvin-Erickson, ۲۰۱۶).

لدۆيف ھزروبيرىن لىمكىنى تىگەھى جىنۆسايد ژ دوو پەيقيىن يۇنانى يىن كەفن جىنۆس (Genos) ھۆز يان رەگەز) و پەيشا لاتىنى سايد (Cide كوشتن و ژنافىرن) دەيت، ب لىكدان و كۆمكرنا فان ھەر دوو برگەيان ب زمانى كوردى واتەيا كوشتنا رەگەزى مرۆفى، ژنافىرن و نەھىلان دەيت (Schaller & Zimmerer, ۲۰۱۳; Irvin-Erickson, ۲۰۱۶)، دزمانى فارسى و ئوردويى دا چەمكى (نسل كشى) و بزمانى عەرەبى (الابادە الجماعية) دەيتە بكارئىنان. بەرامبەرى قى چەندى ئەف تىگەھە ب زمانى كوردى ب پامانا نەتەۋە كوژى، ژنافىرنا رەگەزى و نەھىلانا گرۆپەكى دياركرى دەيت. ھەرۋەسا گەلەك جاران نقتسەر، قەكۆلەر و چالاكفانين بياقى جىنۆسايدى چەمكىن ۋەك (كۆمكۆژى، گەل كوژى و رەشە كوژى) بكاردئىن، دگەل ھندىدا دىت ئەف چەمكە ب دروستى پامانا جىنۆسايدى نەدەن، چونكى جىنۆسايد ۋەك تاوانەك ب شىۋازىن جودا جودا ل قۇناغىن جودا يىن مېژوۋ دا ب دژى گرۆپىن جودا ھاتىە بكارئىنان. ۋەك بەرى نۆكە ئامازە پىھاتىە دان جىنۆسايد ب زمانى كوردى نەتەۋە كوژى، رەگەز كوژى دەيت، لەورا باشترە چەمكى جىنۆسايد بھيتە بكارئىنان، چونكى دپروسيسا جىنۆسايدى دا كەس ب شىۋەيەك راستەۋخۆ ناھيتە كوشتن (حسپن، ۲۰۱۷، ۱۱).

ژبۆ جوداكرنا جىنۆسايدى ژ كوشتنا بكم، لىمكىنى ۋەسا دياركرىيە جىنۆسايدى ب دروستى پامانا ژنافىرنا مللەتەكى ب شىۋەيەك راستەۋخۆ و تەمام ناھيت، نە ب بكارئىنانا چەكى و ئەشكەنجەدانا راستەۋخۆ قە گرېدايە. نافىرى ۋەسا دايە دياركرن، جىنۆسايد راستەۋخۆ ب دژى گرۆپەكى نەتەۋەيى ۋەك نەتەۋە دەيت، ئەف كپيارە راستەۋخۆ ب دژى تاكە كەسان نەك ب دژى شىائىن وى يىن كەسايەتى دەيتە ئەنجام دان بەرۆفاژى ب دژى وان ۋەك ئەندامىن گرۆپەكى نەتەۋەيى دەيتە ئەنجام دان (Cooper, ۲۰۰۸; Irvin-Erickson, ۲۰۱۶).

ئەف چەندە بناخەك گرنگ بوو تىگەھى جىنۆسايدى، خەلك دەھاتە كوشتن يان ژنافىرن نەژبەر وان كارىن وان ئەنجام ددا يان دگوت و ھزردكرن، بەرۆفاژى چونكى ئەو ئەندامىن گرۆپەكى ديار بوون، ژبەر ھندى لىمكى ۋەسا ھزركرى يە «جىنۆسايد تاوانەك نىقدەۋلەتى يە، مەترسى يە بۆ سەر ئاشتىيا نىقدەۋلەتى، بيروباۋەرىن مرۆفایەتى، شارستانىيا جىھانى و ھەمى نەتەۋەيىن بەشدارى تىدا داكرى (Schaller & Zimmerer, ۲۰۱۳; Cooper, ۲۰۰۸).

ژلايەكى دىقە رىكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرتى دبريارا خۆ يا ژمارە (۹۶) ۱۱ كانوونا ئىكى ۱۹۴۶ دايە خۇياكرن،



جىنۆسايد تاوانە كە تىدا بنەمايىن ياسا نىقده ولەتى دەپنە بن پىكرن و دژى نارمانجىن رىكخراوا نەتە وه پىن ئىككىرتى يە، ژبەر ھندى ژلايى جفاكى نىقده ولەتى قە ھاتىە ئىدانە كرن، ئەف چەندە بۇ ئەگەرئ ھندى پەيماننا ساللا ۱۹۴۸ لدۆر قە دەغە كرنا تاوانىن جىنۆسايدى ھاتە مۆركرن و سزا ئىخستە سەر وان وەلاتان پىن ئەنجام ددەن (Schabas, ۲۰۰۹, ۳۶; Schabas, ۲۰۰۰).

لژىر رووناھيا ئەف چەندا ل سەرى ھاتىە شروققە كرن ديار دىت زۆر تىگەھ و پىناسە لدۆر جىنۆسايدى ھاتىنە ديار كرن، ھەر تىك ژ تىگەھ و پىناسە پىن بۇ ھاتىنە ديار كرن دەر برىنى ژ ھزر و بىرىن خودانى وئ دكەت، ھەر وەسا ژلايى جفاكى نىقده ولەتى قە چوو تىگەھە و پىناسە نە ھاتىوون پەسەند كرن ھەتا پىشتى رويدانا كرىارا ھۆلۆكۆست يا جوھيان ژلايى نازيانقە ھاتىە ئەنجام دان و ھەتا فى دەمى ھەر ب تاوانا بى نائف دەھاتە نىاسىن (Ahmad, ۲۰۱۴, ۴۰). پىشتى ھىنگى رىكخراوا نەتە وه پىن ئىككىرتى دېرىارا خۇ يا ژمارە (۲۶۰) ل كۆمبونا خۇ يا ئاسايى ل رىكەفتى ۹ كانوونا ئىكىن ۱۹۴۸ د بەندى دووى يىن برىارى دا خۇيا كرى» ھەر كارەكى ب مەبەستا ژ نافرنا ھەمى يان بەشەك ژ گرۆپەكى تايىتە ژلايى تايىتە ندىپن نەتە وهى، رەگەزى نىشتىمانى و ئايىنى بەپتە دان ب جىنۆسايد دەپتە سالۆختە دان»، بقى شىوھى برىارەك دەر بارەسى رىگرتن و سزادانا ئەنجام دەرىن جىنۆسايدى ھاتە دەر كرن. ھەر وەسا دەھمان بەندا ئەف كرىارىن ل خۇارى ب جىنۆسايد ھاتىوو سالۆختە دان.

كۆشتن و ژنافرنا تاكىن گرۆپەكى دباركرى

دەست دىرژىكرن و ئىشاندا ئەندامىن گرۆپەكى ديار ژلايى جەستەيى و ھزر و بىرانقە،

سەپاندن و ئىخستنا دىن كاودانەكى سەخت و دژوارقە بىتە ئەگەرئ ژنافچوونا بەشەك ژ وى گرۆپى،

ئىخستنا ئاستەنگان لېر بوونا زارۆكان دناف جفاكى ب چەندىن ئامراز و رىكان،

قەگۇھاستنا زارۆكىن گرۆپەكى دياركرى بۇ نائف جفاكەكى جودا دا ب ھىزى و زۆرى (Schaller&Zimmerer, ۲۰۱۳, Weitz; ۲۰۱۵).

ھەر وەسا دەندى سىن يى رىكەفتنامەيى ھاتىوو ئەقان كرىارا سزا يى ل سەر ھەيى: جىنۆسايد.

پىلاندا نان بۇ جىنۆسايد.

پالدا نا راستە وخۇ و ئاشكەرا بۇ ئەنجامدا تاوانىن جىنۆسايدى،

بزا فكرن بۇ كرىارىن جىنۆسايدى.

بەشدارىكرن دكرىارىن جىنۆسايدى دا (حسىن، ۲۰۱۷، ۲۵).

ژبۇ جىبە جىكرنا بەندىن پەيماننا ساللا ۱۹۴۸ يا رىكخراوا نەتە وه پىن ئىككىرتى، ل ۱۹۵۱/۱/۱۲ برىارا سزادانا تاوانبارىن جىنۆسايدى ھاتە پەسەند كرن، ئەف برىارە بۇ ماوھىي (۱۰) سالان ھاتىوو دانانن و پىشتى ھىنگى برىار ھاتىوو دان ھەر (۵) سالان جارەكى ئەف ماوھىيە بەپتە دىرژىكرن، ل ساللا ۱۹۷۰ ئەف پەيمانە ژلايى (۷۴) وەلاتان قە وەك رۇسىا و پترىا وەلاتىن زلھىزقە ھاتە مۆركرن، سەرپەراي ھندى وىلايەتىن ئىككىرتىن ئەمرىكا ئەف پەيمانە مۆركر بوو، بەلى باوھىيا خۇ پىنەئىنا بوو. دقنى برىارى دا جارەك دى بەندەك بۇ سزادانا بكەرىن جىنۆسايدى ھاتىوو دانان (سۆرمى، ۲۰۰۶، ۴۳).

لژىر رووناھيا ئەف رىكەھاندا رىكخراوا نەتە وه پىن ئىككىرتى بىاقتىن جىنۆسايدى ب روونى ھاتىنە ئاشكەرا كرن،



دگەل ھىندىدا رېژەكا ديارا روونكرنا ل دۆر تېگەھ و چەمكىن جىنۆسايدى ھاتىنە دياركرن، ژبەركۆ مەبەستا سەرەكى يا جىنۆسايدى ژناقېرنا راستەوخۆ يا نەتەۋەيەك، رەگەز يان گرۆپەكى ئايىنى و سىياسى يە و پترىا جاران جىنۆسايدى دېشھاتىن سەخت و مەترسىدار بۆ سەر دەستھەلاتەكى دەپتە ئەنجام دان. چونكى ئارمانچ ژ ئەنجامدانا ئەقى پروسىسى نەھىلانا گرۆپەكى كىمىنە يى رەگەزى يە و نەھىلانا رھ و رىشالپىن وى رەگەزىنە. ھەرۋەسا ھندەك شارەزا ۋەسا دەن دياركرن بەرى ئەف كېرپارا درندە بەپتە ئەنجام دان پلان بۆ دەپتە دارشتن و دىنەرەت ئارمانچ ژئ نەھىلانا گرۆپەكى دياركرى يىن مرقۇفانە.

لدۆيف ئەفان تېگەھان ديار دىت چەندىن جوداھى دناقېرنا تېگەھى جىنۆسايدى دا ھەنە و دناقېرۆكى دا ھەمى ل سەر ھندى دكوكن جىنۆسايد كوشتن و ژناقېرنا ب كۆمە.

دراستيا تېگەھى خۆ دا جىنۆسايدا ژناقېرنا راستەوخۆ يا گرۆپ و نەتەۋەيەك، رەگەز، ئايىنى و سىياسى يى ژلايى دام و دەزگەھىن دەستھەلاتەك دياركرى فە، تېگەھى جىنۆسايدى بتنى كوشتنا بكمۆم بخۆفە ناگرىت، بەرۆفازى برسېكرن، ب زۆرى فەگۇھاستن، دەركرن، دەست ب سەرداگرنا ئابۆرى، سىياسى، بايۆلۆژى، ئاكنجىكرنا ب زۆرى بخۆفە دگرىت.

جىنۆسايد ئەنجامدانا كېرپارەك ھۆف و درندانەيە، ئەف كېرپارە ژناقېرنا گرۆپەك مرقۇفان يى بەرى ھىنگى پلان بۆ ژناقېرنا وى ھاتىە دارشتن بخۆفە دگرىت، ئەف كېرپارە ب كۆمەك فاكتران ۋەك رەگەز پەرسىتى، ئايىنى، رەۋشەنبىرى، سىياسى، جوداكارى و داگېركارىيى دەپتە ئەنجام دان. دكرپارا جىنۆسايدى دا دوو ستراتېژىيان گرنگيا خۆ ھەيە:

ژلايى ئارمانچى فە كېرپارا جىنۆسايدى ژ كېرپارىن دى جودايە، چونكى ئارمانچا وى يا سەرەكى نەھىلانا بەشەك يان گرۆپەكى دياركرى يى مرقۇفايە، لەۋرا گرنگىيەك دى ددە جىنۆسايدى و ژ كېرپارىن دى جودا دكەت، ژبەركۆ وى گرۆپى كرىيە ئارمانچا خۆ مافى ژيانى بۆ وان ناپىنت.

ژلايى ژمارا كوشتيان كىمى و زۆرىيا كوشتيان بەرچاڧ ناگرىت، چونكى ئارمانچا سەرەكى يا ئەنجامدانا فى كېرپارى نەھىلانا وى گرۆپى مرقۇفايە (دزەيى، ۲۰۰۱، ۴۱).

لدەمى ئەنجامدانا جىنۆسايدى كېرپارىن وى ل سەر بەرنامە و پلانىن تاوانىن كوشتن و بېراردانا جىبەجېكرنى دەپتە رويدان، ژبەر ھندى بەرپخۆنادەن ژمارا زىانپىن وى، دگەل ھىندىدا دېرۆكى رژدى ل سەر ھندى كرىيە لدەمى جىنۆسايد دەپتە ئەنجام دان ژمارەكا زۆرا خەلكى بخۆفە دگرىت، چوو بەلگەنامىن مېژووى لەردەست نىن دياربەكە جىنۆسايد بتنى بدژى مرقۇفە ھاتىە ئەنجامدان، ھەرۋەسا ژ ئەگەرئ جىنۆسايدكرنا رېژەكا ديارا مللەت و گرۆپىن مرقۇفان پەيماننامەيا سالا ۱۹۴۸ يا نەتەۋەيىن ئىكگرى ھاتە پاگەھاندن، لژىر رەنگفەدانا ئەقى پەيماننامەيى ديار بوويە بەردەوام جىنۆسايد بۆ ئەگەرئ ژناقېرنا گرۆپەكى مرقۇفان چ ژلايى رەگەزى، سىياسى، كەلتۆرى و ئايىنى، بۆ ھوونە كورد ل سەر ۋەلاتى خۆ ژلايى تۆرك، فارس و ەەرەبانقە ھاتىنە جىنۆسايد كر، ھەرۋەسا جوھى ژلايى نازىيانقە ھاتىنە ژناقېرن، لقيرى ديار دىت بەردەوام نەتەۋەيىن بن دەست ھاتىنە جىنۆسايد كرن ژلايى دەۋلەتتىن خودان ھىزفە.

جىنۆسايد تاوانەك مەترسىدار و ھەستيارە ب دژى مرقۇفان دەپتە ئەنجام دا، ژبەر ھندى نەبتنى ئەو ۋەلاتى ئەقى تاوانى ئەنجام ددەت تاوانبارە، بەلكۆ ئەو كەسىن بقى تاوانى رادبن دەپتە تاوانباركرن و لەر ياسايى بەرپرسن ۋەك ل بەندى (۳) يى رېكەفتنامەيا سالا ۱۹۴۸ يا قەدەغەكرنا كېرپارىن جىنۆسايدى



ھاقى (باسىرە، ۲۰۱۳، ۶). ھەژى يە بېژىن چەرخى بىستى ب چەرخى جىنۇسايدان ھاتىيە نىاسىن، چونكى دقى چەرخى دا تاوان و كىرارىن زۆر مەترسىدار ب تاقىكرنا ھەمى جۆرىن چەكى ب دژى مروفان ھاتبوون ئەنجام دان ئارمانجا سەرەكى ژ فان جۆرە كىرارىن ھۆفانە ژناقىرن و نەھىلانا مروفان بۇ، ب تايىھە تى ھەو گرۆپىن دچاڧىن دەستھەلاتداران دا مەترسى ل سەر دەستھەلاتا وان دكرن. بقى رەنگى جىنۇسايد ۋەك كىرارەك ب دژى مروفايەتتى ل سەر ئاستى جىھانى و جفاكى نىڧدەولەتى ھاتىيە سالۆختە دان (Levene, ۲۰۰۰, ۳۶; Wald, ۲۰۰۷, ۶۲۱; Shelton, ۲۰۰۵, ۳۱). ھەرۋەسا بىياتى سەرەكى يى جىنۇسايدى دزڧرىت بۇ دەرئەنجامىن ئاڧاكرنا دەولەت و پىشكەفتى، ب تايىھە تى لدەمى دەولەت دبىت مەترسىا كەفتىيە سەر ئىك پارچىا وئ ژلايى گرۆپەكى دىارڧە و ئەڧ چەندە ژلايى دەولەتتى ڧە ب تاوان دەھىتە ھژمارتن، لەورا دەولەتتى دڧىت ب سىستەمەكى دارشتى ڧى چەندى چارەسەر بكتە (Levene, ۲۰۰۰, ۳۶; Stone, ۲۰۰۶, ۴۵-۵۶).

جۆرىن جىنۇسايدى:

ئەگەر لاپەرىن دىرۆكى بھىنە تىكڧەدان و دۆيڧچوونا بوپەرىن دىرۆكى بھىتە كرن دى ب روونى و ئاشكەرا خۇيا بت جىنۇسايد ھۆفانە تىن كىرارە د دىرۆكى دا ب دژى مروفايەتتى ھاتىيە ئەنجام دا، ھەژى يە بېژىن كىرارىن جىنۇسايدى بىتنى ئەشكەنچەدانا لەشى، رەگەزى، ئايىنى بخۆڧە ناگرىت، بەرۆڧاژى ب گەلەك رىكىن جۇراوچۆر و ئالۆز دەھىتە ئەنجام دان. دقى بىياڧى دا چەندىن بىروبووچونىن جىاواز لدۆر جۆرىن جىنۇسايدى ھەنە و دى لڧىرى بزاڧى كەين گرنگىرىن جۆرىن ستراتىيىن جىنۇسايد پى دەھىتە ئەنجام دان شروڧە بكەين

تەۋەرى ئىكى: جىنۇسايدا لەشى (جەستەي)

ئەڧ جۆرى جىنۇسايدى ب ئىك ژ ساناھىترىن و ئاشكەراتىن ستراتىيىن جىنۇسايدى، يە، بقى جۆرى دەست دىژى ل سەر لەشى مروفى، تەندروستى و سەخلەمىيا ژيانا وان دەھىتە كرن ھەرۋەسا جىنۇسايدا لەشى و نەھىلانا مروفى ئەڧچا چ بىكا ژناقىرن، كوشتن، سىدارەدان، زىندانكرن و كولەبارانكرن، ھەرۋەسا بكارىنا ھىژىن سەربازى و بكارىنانا ئامىرىن ژناقىرن مروفى ۋەك چەكى كىمىيى، ژەھرە و فسڧورى، ھەرۋەسا ھندەك جاران جىنۇسايدا لەشى ب رىكا زىندانكرنا ھەتا ھەتايى دەھىتە ئەنجام دا ژلايەكى دىڧە ستراتىيىا سۆتتا ئەردى بۇ ئەنجامدانا ڧى جۆرى دەھىتە بكارىنان (بارزانى، ۲۰۱۶، ۳۱؛ عبدالعزىز، ۲۰۰۵، ۲۳). ژلايەكى دىڧە چەندىن جۆرىن ئەشكەنچەدانى بۇ ئەنجامدانا جىنۇسايدا لەشى دەھىتە بكارىنان و گرنگىرىن جۆر ئەڧىن لخوارى دىاركىنە:

سۆتن ۋەك سۆتتا ب ئاگرى، تىزاڧ، كارەب، نەفت، پانزىن، تۆپ، فرۆكە و كەرەستىن كىمىيى.

ھەلكىشان ئەندامىن لەشى نىنۆك، ددان، چاڧ، دەست، پى، پرچ، گۆھ رە، سمبىل، مەمك و گۆن.

ھەلاويستى ۋەك ھەلاويستانا ب دەستتان، پىان، پرچا سەرى، گەزى و مەمك.

گەرمى ۋەك گەرمكرنا ژۆران ل ۋەرزى ھافىنى، ھىلانا لەر رۆژى و نىزىكرنا ئاگرى، پىداكرنا ئاڧا گەرم

سەرما ۋەك ساركرنا ژۆرىن گرتيان ل ۋەرزى زڧستانى، ھىلانا سەر بەفرى، رىسكرنا مروفى و دانانا لڧەپىن سەرما، ئاڧ پىداكرنا سەر بەفرى و ھىلانا دناڧ ئاڧا سار دا.

پىساقى ۋەك زىندانكرنا لڧەپىن پىسى، خوارنا بھىن گەنى، نەشويشتنا جل و بەرگان، مىزكرنا ب سەرى دى، ھافىتىنا پىساتى دناڧ زىندانىان دا، ھىلانا پىساتىن دناڧ زىندانان دا.

ئەشكەنچەدان گىانەۋەران ۋەك ئەشكەنچەدانا ب سە، مار، دۆپشك، كىز، سىسرک، مشك، پشىك، ھەسپ و رشكان.



لېدان ۋەك لېدانا قۇتتاخېن تىفەنگ، دەبانچە، سوندە، كىپىل، قامچى، دارىن حەيزەرانى، شەق، مست، پىيان. گرىدان ۋەك گرىدانا ب بەنكان، دار، تىلە، ستۆيى، دەست وپيان، ئەندامىن مىزكرن و مەمك و چاقان. جەپىن نەگونجايى ۋەك ژۇرىن بەرتەنگ، تارى، نەبوونا جەپىن ھەوايى، ھىلانا دناڧ ئاڧى دا. تېھنىكرن و برسىكرن ۋەك ھىلانا چەندىن رۇژان ب بى خوارن و ئاڧ دەنگ ۋەك بلىدكرنا دەنگى، بنانگرا گۇھان ب دەنگەكى بلىد و لېدانا مۇزىكى ب دەنگى بلىد و بەردەوامى. بەپىن ۋەك بەپىن پىسى، بېھنا مىزى، بېھنا گيانەۋەران ب تايىھەقى يىن مرى، خوارنا ب سەرقەچوۋى، كىمىيا و ژەھرە.

بىرنا ئەندامىن لەشى ۋەك دەست، تل، گوھ پى، رىھ سىمبىل، كەزى، زمان، مەمك، ئامىرى مىزكرن. نەزۇكىكرن ۋەك خەساندن، پىدانا دەرمانىن نەزۇكىكى، دەرىئانا گونان و ھىك و پەقاندنا وان. دانا دەرمانان ۋەك ئەشكەنجەدانا ب دەرزى، حەپك، دەرمانىن جۇراوچۇر. نىقتى ۋەك قەدەغەكرنا نىقتى

راگرتن ورىنىشتن ھىلانا ژىپانقە بۇ ماۋەيەكن درىژ و رىنىشتن بەرۇڧاژى. گوتن و ئاخقتىن نەخۇش ۋەك ئاخقتىن كرىت دەربارەيى شەرەف و كەرامەتى، پىرۇزىيان و ئەو تىشتىت گرتى پى دەپنە ئازاردان.

پەرستى ۋەك قەدەغەكرنا ئەنجامدانا نىقتى، كارىن پەرستنا خودى و ئايىنى. بىزمار و شىشىن شىكەستى ۋەك زۇرىكرنا ھاتن و چوونا سەر بىزمار و شىشىن شىكەستى ب پىخواسى. خۇى برىنداركرنا ئەندامىن لەشى و خۇى پىداكرن. ھەمى جۇرىن ترساندن و ئەشەنجەدانى (ۋەيسى، ۲۰۱۹، ۶۶-۶۷؛ مزورى، ۲۰۱۳، ۱۴-۱۵).

ھەژى يە بىژىن چەندىن جەھ بۇ كۆمكرن و ئەشكەنجەدانا لەشى ب مەرەما كوشتن و ژناقىرنا جەستەي دەپنە ئامادەكرن ۋەك كومەلگەھىن زۇرەملى شىكەفت نھال، دۆل و جەپىن فەشارقى گەلھ.

بىبابان و جەپىن ھىشكاتى ئەۋىن مروف نەشىن لى بژىن بىنگەھىن سەربازى رووبار و دەريا گورستانىن ب كۆم (مزورى، ۲۰۱۳، ۱۴-۱۵).

پشتى بۇرىنا دوو رۇژان ژ دانپىدانا وىلايەتىن ئىكگرتىن ئەمريكا و جقاتا ئەۋرۇپى ب سەربەخۇيا ۋەلاتى بۇسنا ل گولانا ۱۹۹۲، ھىزىن سىرپىان ب پشتەفانىا سەرۇك ۋەزىرى ۋى (سلوبودان مىلوسوفىچ ۲۰۰۶-Slobodan ۱۹۴۱ Milošević) بەرەڧ باژىرى (سرايڧو) پايتەختى بۇسنا چوو بوون، ھىرش كرە سەر باژىرىن رۇژھەلاتى بۇسنا خەلكى بۇسنا ب زۇرى ژ دەڧەرىن ۋى دەركىبوون و سەرەدەرىيەك زۇر تۇند ب ھەمى جۇرىن ئەشكەنجەدانى دگەل خەلكى كر بوون، ئەڧ كىيارىن ۋى ب «پاڧزكرنا رەگەزى» ھاتىە نىاسىن. ل ۱۱ ىرمەھا ساللا ۱۹۹۵ ھىزىن



سېرىيان ب توندى ھېزىن پاراستنا ئىمناھىيى يىن ب سەر رىكخراۋا نەتەۋەين ئىكگرتى قە توپيارانكربوون و نەچاركرن جھىن خۇ بەردەن و چوونە دناڧ باژىرىن بۇسنان دا، ژنەنجامى ئەقى چەندى دا نىزىكى ۷ تا ۸ ھزار بۇسنىيان ھاتنە كوشتن و نىزىكى ۲۵ تا ۳۰ ھزار بۇسنىيان پەنا بەر بوون، ئەقە خرابترىن جىنۇسايد بوو پشتى كوشتارا جوھىيان ژلايى نازيانفە ل ئەۋرۇپا ھاتىە ئەنجام دان. ھېزىن سېرىيان ب زۇر جوران خەلكى بۇسنا ۋەك كوشتارا بكوۆم، پاڧژكرنا ئتىنگى و دەركرن جىنۇسايد كربوو(Brunborg & Urdal, ۲۰۰۳, Hoare; ۲۰۰۳, ۴۸-۲۰۱۶, Sells; ۱۹۹۶).

گەھاندنا زىنان ب لەشى و ھزرى يا ئەندامىن گرۇپەكى نەتەۋەيى، رەگەزى، ئايىنى ب ئارمانجا ژناقېرنا ھەمى يان بەشەك وى نەتەۋەيى، لدۆيڧ برگا (۲) يا مادى (۲) ژ رىكەفتنامەيا جىنۇسايدى دچىتە دچوار چوۋقى جىنۇسايدى دا، ئەشكەنجدانا تاكىن گرۇپەكى ب نەخۇشىيەك قەگوھاستى برىكا مىكرۇبىن نەخۇشيان ۋەك مەلارىي و تىفوو وئ بۇ ناڧ ئەندامىن گرۇپەكى دا، ھەرۋەسا نەچاركرنا ئەندامىن ئەندامىن گرۇپەكى بۇ خوارنا ب سەرفەچووى، لىدان و برىنداركرن بىتە ئەگەرئ پەيدا بوونا كىماسىن بەردەوام و زىانن لەشى يىن بەردەوام بۇ ئەندامىن وى گرۇپى، لدۆيڧ رىكەفتنامەيا جىنۇسايدى ب جىنۇسايد دەيتە ھژمارتن، چونكى ئەڧ جورى سەپەدەرىيان ۋەل ئەندامىن وى گرۇپى دكەت ب دروستى نەشېن كارووبارىن خۇ يىن رۇژانە ب سەرۇشتى برىقەبەن.

يا رون و ئاشكەرايە رىكەفتنامەيا قەدەغەكرنا جىنۇسايدا و سزادانا تاوانباران ب روونى شۇڧەكرن نەداينە سەر چەوانيا زىان گەھاندنا لەشى و دەرۋونى يا مەترسىدار، بۇ وىنە د برگا (۲) يا بەندى (۲) يا رىكەفتنامەيى ئامازە ب دەست دپىژى كۆ بىتە ئەگەرئ برىنداركرن يان ئەشكەنجدان و نەخۇشيان، دوو دلى، بېھىقى و تىكچوونا ھزر و بىران، دچنە خانەيا ئازاردانا لەشى دا. زىان گەھاندن و ئازاردانا لەشى و ھزروبيران ژبلى ئەۋا درىكەفتنامەيا قەدەغەكرنا جىنۇسايدى ھاقى ب دووھم شىۋازى جىنۇسايدى دەيتە ھژمارتن، بن پىكرنا چەندىن راگەھاندنا و رىكەفتنامەيىن نىڧدەولەتى يە و ياسايى نە ۋەك:

بەياننامەيا راگەھاندنا مافىن مرۇقى يا سالآ ۱۹۴۸ و دەندى (۵) دا ھاتىە «نابىت چوو كەس بەينە سزادان، ب شىۋەيەك ھۇڧ و درپندە بەيتە سزادان، سەپەدەرىيىن تۇند و تىژ و دويرى ژ ھەستى مرۇڧايەتى دگەل مرۇقى بەينە ئەنجام دان».

رىكەفتنامەيا مافىن سىياسى و شارستانى يا سالآ ۱۹۶۶، ل بەندى (۷) يىن وئ دا ھاتىە «نابىت چوو كەس بەينە ئەشكەنجدان، سڧكى پى بەيتەكرن، سزايىن دوير ژ پرەنسىپىن مرۇڧايەتى و ھۇڧانە ل سەر بەينە سەپاندن، ب تايىەتى نابىت تاقىكرىن زانستى و پزىشكى بى رازەمەندىيا چوو كەسان ل سەر بەينە ئەنجام دان».

رىكەفتنامەيا دژى ئەشكەنجدان و سەپەدەرىيىن نەمرۇڧانە و شەرمزاريىن يا سالآ ۱۹۸۴ يە و دبرگەيا (۲) يا بەندى (۲) يا قى رىكەفتنامى دا ھاتىە «نابىت دەولەت ھندەك پىشھاتىن تايەت بخۇڧە ۋەك نەسەقامگىرىياى سىياسى يا ناڧخۇ، شەر و ھەر جورە پىشھاتەك سىياسى بكەت بەھانە و بەلگە بۇ بكارئىنانا ئەشكەنجدانى».

ل برگا (۳) دا ئامازە بەندى ھاتىە دان نابىت فەرمانىن بەرپرسىن خودان دەستەلات بىنە بەلگە و بەھانە بۇ بكارئىنا ئەشكەنجدانى(حسپن، ۲۰۱۷، ۳۵-۳۶).

لدۆيڧ بەندى دووى برگا دووى يا رىكەفتنامەيا قەدەغەكرنا جىنۇسايدى دشىان داىە جىنۇسايد ب شىۋازەكى نەراستەوخۇ ب سەپاندنا ئازارەكا زۇر يا لەشى، مرۇڧ نەشېت خۇ ل بەر ئازارا وئ بگرىت و ب شىۋەيەكى



نەراستەوخۇ ېمىت، ھەژى يە بېژىن ئەشكەنجه دانا جەستەيى ئىك ژ ستراتىيىن نەگوھورى يىن پزىما بەعس بوون (حسىن، ۲۰۱۷، ۳۷).

لقىرى دىشېن ئامازى ېھندى بدەين ئەف جۆرى جىنۆسايدى بۇ ترساندن و ژنافرنا تاكىن گرۆپەكى مرۆفان دەيتتە ئەنجام دان و دەستەلاتداران دقېت بقى رېكى ترسى لدەف وى گرۆپى پەيدا بكتە و بېژتى پىدقېيە ھىن ب سىاسەت و ئايدلۆژىيا من رازىين، بەرۆفاژى ھىن دى ب تۆندترىن شىۋە ھىنە ئەشكەنجه دان و ژنافرنا. تەوهرى دووى: جىنۆسايدا بايلۆژى

دروستكرنا ئاستەنگان لېر گرۆپەكى مرۆفان ژبۇ پىشكەفتن و زىدەبوونى ۋەك قەدەغەكرنا زارۆكبوون و زىدەبوونى، ژ ئىك جوداكرنا زەلام و ئافرەتان، دابەشكرن و ژ ئىكفەكرنا ئەندامىن خىزانى بۇ ماۋەيەكى دېرژ، ھەرۋەسا نەزۆككرن و خەساندنا زەلامان و ژبەربنا زارۆكان، تىكدانا ئاسايى يا زىدەبوونا مرۆفان و ھىلانا بتى يا زەگەزان (بارزانى، ۲۰۱۶، ۳۲؛ عبدالعزىز، ۲۰۰۵، ۲۳)، واتە ئەنجامدەرىن فى جۆرى جىنۆسايدى ئاستەنگان دىخنە بەر زىدەبوون و ۋەراركرنا نەتەۋەبەكى يان گرۆپەكى مرۆفان، ئارمانجا سەرەكى ژنافرنا و نەھىلانا جىلى پاشەرۆژى يى وى مللەتى يان رەگەزى يە. ئەف جۆرى ھىرشى و ژنافرنا ب دژى بارزانى ل تەباخا ۱۹۸۳ ژلايى حكومەتە عىراقى فە ھاتبو ئەنجامدان، دقې كىرارى دا ھىزىن حكومەتە عىراقى رابىوون ب جوداكرنا زەلامان و ھەمى ل كومەلگەھىن زۆرەملى ل قۆشتەپە، ھەرىرو بەكرى ئاكنجىكربوون ژماران وان دگەھشتە ۸۰۰۰ ھەزار كەسان. ھەرۋەسا حكومەتە عىراقى ئەف جۆرى ھىرشى ب دژى كوردان ل ئەنفالا ۱۹۸۸ دژى نەتەۋەيى كورد ئەنجام دابوو، ب بىرارا حكومەتە ھىزىن عىراقى رابىوون ب جوداكرنا زەلامان ژ ئافرەتان ھەرۋەسا دوىركرنا زارۆكان ژ دەيك و بابان و پىشتى ھىنگى ژ دەيكىن وان (دزەيى، ۲۰۰۱، ۴۴-۴۵).

لژىر رووناھىا ئەقا ل سەرى ھاتىە روونكرن دىار دبىت جىنۆسايدا بايلۆژى دەيتتە بكارئىنان ژبۇ دروستكرنا ئاستەنگان دىرېكا پىشكەفتن و زىدەبوون، ھەرۋەسا لژىر مەبەست و بەھانەين جۆرۋوچۇرقە دەيتتە ئەنجام دان، بۇ ئمونە، ل سەردەمى شەرى دووى يى جىھانى (۱۹۳۹-۱۹۴۵) لژىر درووشمى پاراستن و پىرۆزىيا تۆخمى ئارى، جىنۆسايدا بايلۆژى ب دژى جوھى و قەرەجان ئەنجام دابوو، ئارمانجا وى ژقى كىرارى ژنافرنا تۆخمى جوھىان بوو، چونكى نازىيا ۋەسا ھزر كىرېو جوھىان خىانەت ل ئەلمانىا كىرېو و سىخۇرى ب دژى ئەلمانىان بۇ ھەقپەيمانان كىر بوو. ھەرۋەسا ل سالىن ۱۹۹۲-۱۹۹۵ ھىزىن سىريان ل (ھىزەگۇفنىيا) و ھەپىما (كۆسۇفۇ) ئەف جۆرى قىركىن ئەنجام دابوو، دەست دىرېژى كىر بوو سەر ئەفرەتان و زۆرىلىكر بوو دا زۆركىن سىرى بىننە دونىايى (Hoare, ۲۰۱۴, ۵۱۶; Sells, ۱۹۹۶). ھەرۋەسا لدەمى ئەنجامدانا ھەۋىن ئەنفالان بدژى كوردان حكومەتە عىراقى ئەف جۆرى جىنۆسايدى پەيرەوكىرېو، رابىوو ب گرتنا دانعەمر، زارۆك، گەنجان و ژ دوىركرنا دەيكان ژ زارۆكان و دابەشكرنا ئافرەتىن كورد ل سەر ۋەلاتىن عەرەبى. بىكورتى دىشېن بىژىن جىنۆسايدا بايلۆژى واتە نەھىلانا ۋەراركرن و پىشكەچوونا نەتەۋە و رەگەزەكى دىاركىرى ب ھەر شىۋازەكى يە (دزەيى، ۲۰۰۱، ۴۵). ئەف جۆرى جىنۆسايدى دېرگەيا (۴) يا بەندى (۲) يا رېكەفتنامەيا جىنۆسايدى ئامازە پىھاتىە دان و ب چوارەمىن جۆرى جىنۆسايدى دەيتتە دانان، ب پاما راۋەستاندنا زۆربوون و ژدايكبوونى دناف ئەندامىن گرۆپەكى ئامانجىرى دا، ئارمانجا سەرەكى ژى كىمكرنا ژمارا وى گرۆپى يە، دىشېن داىە ئەف جۆرە ب خەساندنا نىرېنەيان و ژ كارئىخستنا ئەندامى زاۋزىي يى مىنى نە (حسىن، ۲۰۱۷، ۴۰).

رېگرتن دىرېكا زۆربوونا زاۋزى يان سنۆرداركرنا زارۆكبوونى دناف گرۆپى ھاتىە ئارمانجىكرن، ژبەربنا زاۋر،



نەزۆكىكرن، جوداكرنا نېرېنەن پېنگەهشتى ژ مېنەين پېنگەهشتى، قەدەغەكرنا پېكئىنانا خېزانى (حسېن، ۲۰۱۷، ۴۰).
 لدۆيڧ بووجونا قەكۆلەرى ئارمانجا سەرەكى ژ فى جورى جىنۆسايدى ژناقېرن يان لاوازكرنا گرۆپەكې مرۆفايە،
 پترىا جوجارن دەستەلاتدار فى جورى جىنۆسايدى ب دژى گرۆپى بكاردئىنت يى دناق دەولەتەكې دا داخوازا
 مافىن خو ب شىۆەيەك يەكسان دكەن، وەك نموونە كورد دناق دەولەتتېن پۆژھەلاتا ناڧىن ب تايبەتى ل ئىران.
 تۆركيا، عىراق و سۆريا داخوازا مافىن خو ب شىۆەيەك يەكسان و دىموكراسى دكەن، بەرۆڧاژى داخوازيين وان
 حكومەتتېن ڧان وەلاتان بەردەوام پەنابرييە بەر بكارئىنانا ژناقېرنا كوردان بړىكا ژ ئىك جوداكرنا نىر و مئيان،
 ب تايبەتى حكومەتا عىراقى ل سەردەمى ئەنفالان ئەف سىاسەتە ب دژى كوردان پەيرەودكر.

تەوهرى سىن: جىنۆسايدا ژناقېرنا كەلتۆرى نەتەوھىي

قەدەغەكرنا زمانى، رەوشەنبىرى، نەھىلان و ژناقېرنا مېژوو، پەيوەندىين كومەلايەتى، كەلتۆرى نەتەوھىي، ھەستى
 ئىكگرتن، ئايىنى و شارستانى يى كۆمەلا ھندەك مرۆڧىن دياركرى، ھەرەسا رووخاندنا جھىن دىرۆكى، ژناقېرنا
 ئەدەب، ھۆنەر، دابوونەرىت، كەلەپۆر، راگواھاستن و برنا زارۆكان بۆ ناق كۆمەلگەھەك جىاواز و نەياس،
 ئەرد، كەش و ھەوايەكې جىاواز ژلايىن زمان، دىرۆك، دابوونەرىت و ژىنگە و شوپنەوارىن جودا، ئەف چەندە
 دىتە ئەگەرئ ھندى زمانى دەيكى يى ب ناسنامەيا نەتەوھىي دەيتە ھژمارتن بھىتە ژناقېرن، مېشكى وان
 ب كەلتۆر، رەوشەنبىرى و مېژوويا وئ كۆمەلگەھا لېھاتىنە ئاكنجىكرن بھىتە گرېدان و ل سەر فى بنەمايى
 پەروەردە بكەن، ب رەوشت و دابوونەرىت، ئايىن و بىروباوهرىن وئ كۆمەلگەھى پەروەردە بكەت (بارزانى، ۲۰۱۶،
 ۳۲؛ عبدالعزىز، ۲۰۰۵، ۲۳).

ئارمانجا سەرەكى ژ فى جورى جىنۆسايدى نەھىلانا تايبەتمەندىين نەتەوھىي و نەھىلانا ئىكگرتنا ھەفبەش دناقېرنا
 خەلكى دا. ھەرەسا رووخاندنا شوپنەوارىن كەڧن وەك رووخاندنا ھىما، پەيكەر، شكەفت، تەخ، بازار، مزگەفت،
 كەنيسە، كانى و ھەمى شوپنەوارىن پاشماۆوھىن كەڧن و بەرھەمى دەستىن وى خەلكى، ئەف ھىمپاين نياسىنا وئ
 دەڧەرئ و نىشانىن ئىكگرتنا دىرۆكى وى جڧاكى نە، ھەرەسا كەلتۆر لايەنى روھى و مەعنەوى بخۆڧە دگرىت،
 چونكى رەوشت، بىروباوهر و ئايىنى بخۆڧە دگرىت، ئەف جورە جىنۆسايدە ب پىژەيەكا زۆر دناق جىھانى دا و
 ب تايبەتى ل پۆژھەلاتا ناڧىن ب دژى كوردان ھاتىە پەيرەوكرن وەك سەپاندنا زمانى عەرەبى، فارسى و تۆركى ل
 سەر دەڧەرئ كوردنشىن و بزاقىن زۆر ژلايى ڧان دەولەتانقە بۆ ژناقېرنا ناسنامە و زمانى كوردى ھاتىنە ئەنجام
 دان (دەزى، ۲۰۰۱، ۴۴). لدۆيڧ بەلگەنامەيەك ھەوالگىرىيا ئەمريكا پىشتى ژناقېرنا شۆرەشا ئەيلۆلى ل ئادارا
 سالا ۱۹۷۵، حكومەتا عىراقى راستەوخۆ بەرنامى خواندنا قۆتابخانەيان ل كوردستانى كرىبو بۆ زمانى عەرەبى و
 ناڧىن عەرەبى دانابوو سەر حويندنگەھان و ناڧى باژىرېن كوردى ژلايى رژىمىن ئىران، عىراق، تۆركيا و سۆريا
 قە ھاتنە گھورىن، ژ دەرتەنجامى فى سىاسەت ل تىرمەھا ۱۹۷۵ پتر ژ ۳۰۰۰ ھزار كوردان ئاوەرايى ئىرانى بوون
 (March ۱۹۷۵ ۲۳, ۱۲۳۲Z, ۰۷۵۷-DV۵۰۱۰۱).

ھەرەسا ئەو پەرتووك و ژىدەر ل قۆتابخانە و دەزگەھىن ڧىركرنى قەدەغەكرن يىن تىدا بەحسئ رەگەزئ كورد و
 پۆلى كوردان يى شارستانى دكەن. لجهى وان بەرنامىن خواندنا فارسى، تۆركى، عەرەبى دانابوون، ئارمانجا سەرەكى
 يا وان ئەو بۆ جىلى پاشەرۆژئ يى كوردان دىرۆك و كەلتۆرى خو ژبىر بكەت و لدۆيڧ ئايدۆلۆژىيا وان بھىنە
 پەروەردەكرن، ھەرەسا حكومەتتېن ئىران، سۆريا، تۆركيا و عىراق بڧى چەندى ژى نەراوہستىان رابوون ب
 رووخاندنا گوندىن كوردان و قەگواھاستنا كوردان بۆ باژىر و جھىن كونترۆلا وان ل سەر زال، ئەف چەندە بۆ



ئەگەر ئۇ ئافچوونا ئۆزىدە زۆر زەنگىن يىن نەتەۋەيى، چۈنكى دابوونەرىت، كەلتۇرى جفاكى، فلکۆر، ئەدەب ب ھەمى رەنگان نەھاتبوو نقيسین ھەروەسا پەيوەندىين جفاكى ھاتنە ئنافىرن، ھەروەسا ب ھزارا مزگەفت، تەكيا و جھين ئايىنى ھاتنە ئنافىرن و دىرۆكا گەلەك ژ وان زۇرا كەفن بوون(گۆل، ۲۰۰۵، ۲۲).

ئەف جۆرى جىنۆسايدى دېرگيا (۳) يا بەندى (۲) ژ رىكەفتنامەيا جىنۆسايدى نامازە پېھاتىە دان و ب جۆرى سىي يى ئەنجامدانا جىنۆسايدى ھاتىە سالۆخت دان، ئىسختا ئەندامىن گرۆپەكى، رەگەز، نەژاد و ئايىنى دناف كاودانەكى سەخت و ئالۆز دا ب مەبەستا ئنافىرنا بەشەكى يان ھەمىن(حسىن، ۲۰۱۷، ۴۸). لدۆيف ھزروبىرىن فەكۆلەرى ئەف جۆرى جىنۆسايدى ھەر ژ فەگوھاستنا زۆرە مى يا ئەندامىن گرۆپى ژ ناف مال و ئەردى وان بۇ دەفەرەك سەخت و دوير ژ پېشھات و ئۆدەرئىن ژيانى، پەنابەركرن، برسىكرنا ئەندامىن گرۆپى، ئنافىرنا ئۆدەرئىن ژيانى يىن پۆژانە سۆتتا رەزۆ و بىستان، تالانكرنا مال، داھات، گيانەۋەر و دەغل و دانى، بقى چەندى ئەندامىن گرۆپى دناف ژيانەك سەخت و دژۆردا دژىن و دبىتە ئەگەرئى رويدانا كارەسات و جىنۆسايدى و ئنافىرنا بەشەك يان ھەمى نەتەۋەيى ھاتىە ئامانجكرن. ژلابەكى دىفە ئەو حكومەتا دەستھەلاتى دكەت دقۇت كەلتۇرى رەگەزى خۆ (نەتەۋەيى خۆ) ل سەر وى نەتەۋەيى ب سەپىنت يى ب دژى دەستھەلاتا وئى رادبىت، بۇ وئە حكومەتىن عىراق، ئىران و تۆركيا بەردەوام ئەف جۆرى جىنۆسايدى بدژى كوردان بكارئىنايە و قىايە كەلتۇرىن خۆ ل سەر كوردان ب سەپىن.

تەۋەرى چوارى: جىنۆسايدا ئابۇرى

دشيان دايە ئەفى جۆرى ب رەنگەكى دى واتە (رووخاندنا ئابۇرى) بناق بكەين، ژبەركۆ ئەف جۆرى جىنۆسايدى گرنگىرىن كەرتى ژيارى بخۆفە دگرىت و دبىتە ئەگەرئى وئرانكرنا سامان، سرۆشت، بەرھەمىن دەفەران، تالانكرن و ئنافىرنا مال و بەرھەمىن خەلكى يە، ھەروەسا ژ كەل و پەلئىن مالى، پەنچەر تا پەز و بزنان و پىدقۇيىن ژيانى، ھەروەسا دورپىچا ئابۇر ب مەبەستا برسىكرنا خەلكى، ئەف چەندە ھەمى دبنە ئەگەرئى ئنافىرنا مروقى، ژبلى ھندى رىژا مرنى ژبەرنەبوونا خوارنا پىدقى، پىدقۇيىن نوژدارى و زىدەبوونا نەخۆشيان. ھەروەسا دبىتە ئەگەرئى كوچكرنا بەردەوام و دبىتە ئەگەرئى فالابوونا جھى دىرىن و پەسەنئى خەلكى، ئەف چەندە گەلەك جاران دبىتە ئەگەرئى بى باكرن، ژ دەست دانا دابوونەرىتىن كۆمەلايەتى و ئنافىرنا كەلەپۆرى نەتەۋەيى، ھەروەسا بكارئىنانا چەكى كىمايى و گازا ژەراوى ئەف چەندە جىنۆسايدى دئىختە دناف مروف و ھەمى گيانەۋەران دا، ئەف جۆرى جىنۆسايدى دبىتە ئەگەرئى ئافچوونا ئابۇرى، وئرانكرنا دەفەرئىن ئابۇرى و رووخاندنا كەرتى ئابۇرى، ئەف چەندە دبىتە ئەگەرئى رويدانا تاوانا ئىكۆسايد (Ecocide) واتە وئرانكرنا ئابۇرى. دەرتەنجامىن وئى ب جىنۆسايدا گشتى دەپتە سالۆخت دان، چۈنكى ژفەرئىژا ئەفى چەندى ژىنگە دەپتە ئنافىرن، لدۆيف ياساين ئىقىدەولەتى ب تاوانەك ئىقىدەولەتى يا سەربەخۆ ھاتىە دياركرن و ياساين ئىقىدەولەتى بايەخەك زۇر گرنكى پىدايە(گۆل، ۲۰۰۷، ۲۰-۲۱؛ بارزانى، ۲۰۱۶، ۳۲؛ عبدالعزيز، ۲۰۰۵، ۲۳).

برىكرن و وئرانكرنا ئۆدەرئىن ژيانا ھەر گرۆپەك مروشان دبىتە ئەگەرئى ئافچوون، سەپادنا دورپىچا ئابۇرى، رىگرتنا بەرھەمئىنانا خوارنى، ئەنجامەك ترسناك بۇ سەر ژيانا خەلكى ھەيە. ئەف چەندە د بەندى (۱۴) يى رىكەفتنامەيا (جنىف) يا ساللا ۱۹۴۴ ھاتىە قەدەغەكرن(محەممەد، ۲۰۱۲، ۲۲) چۈنكى جىنۆسايد كرنا ئابۇرى دبىتە ئەگەرئى كوشتنا گيانى ئابۇرى يى نەتەۋەيى، ژ ئەنجامى ئەفى چەندى برسىكرن و فەگوھاستنا ۋەلاق دەپتە



پېش، لەۋرا ھندەك شارەزا ب (ۋېرانكرنا ئابۆرى) دەنە نياسىن، چونكى دىتە ئەگەرئ ۋېرانكرنا سامان و پىدقېين ژيانى و سەپاندا ئابۆرى، ئەف چەندە دىتە فاكتهرئ راستەوخۆ يىن ژناقېرنا نەتەۋەيى، ھەرۋەسا خەلك دەيتە پالدان جھين باب و باپيرين خو بھيلن، ژئەنجامى ئەقى چەندى دابوونەرېتېن جفاكى، كەلتۆرى دەيتە ژ دەست دان، بقى چەندى خەلك دناقخۇدا تووشى بىن ھىقى و ترسى دىن و بەردەۋان تاۋانبارين شەرى يىن لەر چاف و ھزرىن وان (دەزىي، ۲۰۰۱، ۴۸؛ گول، ۲۰۰۵، ۲۴-۲۵).

دناقبەرا سالىن ۱۹۳۲-۱۹۳۳ئ، سىياسەتمەدار و سەرکردى پۆسى (جۆزىف ستالىننى ۱۹۵۳-۱۸۷۸Joseph Stalin) پلانەك ژبو برسېكرنا خەلكى ئۆكرانیا دانابوو، ئەقى پلانى نەبتى پەيوەندى ب ئارېشەيا ئابۆرى قە ھەبوو، ھەرۋەسا پەيوەندى ب وان گوهورىن ئابۆرى قە ئەۋىن ل ئىكەتتيا سۆقىيەتى دا رویداين ھەبوون، ئارمانجا سەرەكى يا سالتىنى ژناقېرنا خەلكى ئۆكرانیا ئەۋىن داخۋازا سەرېخە بوونى دكر بووو، ژقەرېژا ئەقى پلانا برسېكرنى دا ۷ مىيۆن ئۆكرانى مېبوون، ل سالا ۱۹۸۸ لژنەيا رېكخراۋا نەتەۋەين ئىكگرى بۇ ئۆكرانیا دابوو دياركرن ئەۋا ل سالا ۱۹۳۳ ل ئۆكرانیا ھاتىە رویدان جىنۆسايد بوو. Tottle, ۱۹۸۷; Lemkin & IrvinErickson, ۲۰۱۴, Mace; ۲۰۰۴, ۴۰۷, ۲۰۰۴-۴۱۵).

پشتى ژناقچوونا شۆرەشا ئەيلۆلى ل سالا ۱۹۷۵ ھكۆومەتا عىراقى ئەف جۆرى جىنۆسايدى واتە جىنۆسايدا ئابۆرى پەيرەۋدكر وتا سالىن ۱۹۸۰ى بەردەۋام بوو دگەل دروپچا ئابۆر بەردەۋام بەرى چەكى ھىزىن عىراقى ل دەقەرېن ئازادكرى و دەستى پىشمەرگەى دابوون، ھەمى پىدقېين ژيارى ل خەلكى قەدەغەكر بوون، دروپچا ئابۆرى پۆلەكى گرىنگ د لاۋازبوون و كىمبوونا چالاكېين ئابۆرى و چاندنى يىن خەلكى كوردستانى دا ھەبوو، چونكى لقى دەمى بربرا پشتا ئابۆرى كوردستانى ب چاندنى دەتە بەستن، ھكۆومەتا عىراقى ژبو بدەستقەئىنانا ئارمانجىن خو يىن جىنۆسايدا ئابۆرى چەندىن برپار ۋەك برپارا ژمارە (۲۸/۴۰۰۸) يا ل ۲۰ حوزەيرانا ۱۹۸۷ئى يا ژلايى رېكخراۋا باكۆرى يا پارتا بەعس قە ھاتىە دەركر دەركر بوون دقى برپارى دا ھاتبوو دياركرن» ھاتن و چوون بۇ دەقەرېن قەدەغە، خودانكرنا گىانەۋەران، چاندن و ھەركارەكى بەرھەمئىنانى ل دەقەرې قەدەغەكر بوو، ھەرۋەسا دابو دياركرن پىدقېيە دام و دەزگەھىن ھكۆومى ب رژدى ئەقى برپارى جىبەجىبەكەن، بەرۆقازى دى ئەۋ بەرامبەرى ياساين بەرپرس بن (دەزىي، ۲۰۰۱، ۴۸).

ھەژى يە بىژىن جىنۆسايدا ئابۆرى ب چەندىن رىك و ستراتىژيان دەيتە ئەنجام دان، دقى بىياقى دا ھكۆومەتا عىراقى ئەف جۆرى جىنۆسايدى بقى رەنگى ب دژى كوردان پەيرەۋكر بوو:

سەپاندا دروپچا ئابۆرى ل سەر كوردستانى ب گشتى و دەقەرېن دىن كونترۆلا پىشمەرگەيىقە ب تايىەتى، مېن كرنا پترى ئەردىن چاندنى، ب تايىەتى لدەقەرېن چىايى (دەزىي، ۲۰۰۱، ۴۸).

لدويف راپۆرتىن ھكۆومەتا عىراقى ھىزىن عىراقى نىزىكى ۱۴ مىيۇنا مېنا ل كوردستانى چاند دبوون، ۷۶۲ گوند ل خەلكى كوردستانى قەدەغەكر بوون، لەۋرا دى بىنن قۆربانىين مېنان ل كوردستانى ژ ۱۱ ھزار كەسان بۆرى بوو، رېكخراۋا ھووشداریيا مېنان (MAG) (The Mines Advisory Group -MAG, ۱۹۸۹) يا بەرىتانى ئەۋا ل كوردستانى كار بۇ تەقاندن و پارنا مېنان دكر، دراپۆرتەك خو يا سالا ۱۹۹۱ دا بۇ دياركرن ژمارا كوشتى و برىندارىين مېنان ل كوردستان دگەھشتە (۷۸۳۸) و (۲۰۶۱) ژ وان زارۆك بوون.

سۆتن و برپنا رېژەكا بەرچاف يا دار و بار، زەقېين چاندنى و ئەرد ب گازى ژەھرە كر بوون. نەھىلان و خرابكرنا ژىدەرېن ئاقتى

ئىخستنا فشاران ل سەر جۆتياران دابچن دناق ھىزىن سەربازى دا ۋەك سۆپايى مللى و جاشايەتى ب تايىەتى ل



سەردەمىن شەران دا ۋەك شەرى عىراق و ئىرانى ۱۹۸۰-۱۹۸۸ (دەزىي، ۲۰۰۱، ۴۹).

لدۆيف بوو جونا قەكۆلەرى ديار دبىت ب چەندىن شىۋازان خەلك ھاتىبە جىنۆسايد كرن و پترىا شىۋازىن جىنۆسايدى ژلايى عىراقى قە ب دژى كوردان ھاتىبە پەيرەۋكرن، بقى چەندى حكومەتا عىراقى رىژەكا زۇر ژىرخانەيا ئابۇرى كوردستانى ژنافىر و ئە ف چەندە بۇ ئەگەرى ھندى ئىدى ژلايى ئابۇرى قە كوردستان لاوازييت و خەلكى وى بۇ ماۋەيەكى درىژ نەشيا پىدقپىن خۇ داينىن بكەن.

تەۋەرى پىنچى: جىنۆسايدا ياسايى

دقى جۇرى جىنۆسايدى دا ياسا دبىتە ئامرازەك بۇ دەستھەلاتداران ژبۇ ژنافىرنا مللەتان، چونكى ئەنجومەنى بىرپارا جىنۆسايد كرنى دەت ھەر ئەو ئەنجومەنە يى بىرپارا ياسا و گوھورىنا دەستھەلات دەت، دگەل ھندى دا ھەر ئەو ئەنجومەنە يە يى سىياسەتا دەولەتى و ئاسايشا نەتەۋەيى دروست دكەت، واتە لدۆيف قى چەندى ياسا چوو پۇلى دجىبە جىكرنى دا نابىنت (حەسەن، ۲۰۰۷، ۲۳). لدۆيف تىگەھشتا ياساين خۇ دەولەت سەرەدەرىي دگەل خەلكى دكەت و دەن ديار كرن ياسا يا دەستى وان دا و وان چەوا بقىت دى بكارىنن. دقى چوارچوۋقى دا ل كانوونا ئىكى دا نايىنت (۱۹۳۷ ھىزىن يابانى باژىرى (ناكىنىگ) كونترول كر وراستەۋخۇ ياساين يابانى ل سەر خەلكى وى سەپاندىن داخاۋا تەسلىمى بوونا خەلكى ب شىۋەيەك راستەۋخۇ كر بوو، لدەمى خەلكى داخاۋا يىن ھىزىن يابانى جىبە جىنە كرنى دەست ب كوشتا خەلكى كر بوو، ئارمانچ ژقى چەندى جىبە جىكرنا ياساين يابانى بوو، دئەنجام دا كوشتارەك بناقى (كوشتارا ناكىنگ - رەفاندا ناكىنگيان ئەنجام دابوو (Shudo, ۲۰۰۵; Shen, ۲۰۱۱, ۶۶۱-۶۶۸). ل سالىن ۱۹۸۰ ئ دا سەرۆكى بەرى عىراقى عىراقى (صدام حسىنى ۱۹۳۶-۲۰۰۳) راگەھاندبوو» ياسا يا دەستى مەدا و مە چەوا بقىت دى ۋەسا بكارىنن» (حەسەن، ۲۰۰۷، ۲۳).

لقىرى دىن جىنۆسايدا ياسايى ۋەك ژىدەرەك سەرەكى بۇ ھەمى جۇرىن دى يىن جىنۆسايدى دانىن، لدەمى ياسا ژلايى دەستھەلاتانقە دەينە دارشتن بىننى بەرژەۋەندى و ئارمانجىن خۇ ددانانە بەرچاڧ و چوو جۇرە ياسايەك گونجايى بۇ كىم نەتەۋە و ھەژاران نابىنن، ئەف چەندە دبىتە ئەگەرى ھندى لدۆيف حەز، ئارمانچ و ئارەزۇيىن خۇ وان ياسايان بكارىنن، ژبەر ھندى ل سالا ۱۹۷۰ حكومەتا عىراقى جۇرە سىياسەتەك ياسا لدۆيف دەستۇرى خۇ بۇ جىنۆسايدىكرنا كوردان بكارىننا چوو دان پىدان ب كورد و كىم نەتەۋەيان نەدكرن، سەرەراى ھندى لقى دەمى بەسىا د راگەھاندنىن خۇ د دا دياركرن عىراق دەولەتەك دىموكراسى يا مللى يە و خودان سەرەۋەرى يە، ئارمانجا وى دەولەتەك عەرەبى يا ئىكگرى و دەولەتەك سۆشالىستى يە. ھەرەسا بەردەوام ددا دياركرن كورد و عەرەب پىكھاتىن سەرەكى يىن عىراقى نە، دگەل ھندىدا چوو جارار مافىن كوردان بەرچاڧ نەدكرن، بەردەوام داكوكى ھندى دكر عىراق بەشەك ژ نەتەۋەيى عەرەب واتە كورد و كىم نەتەۋەيىن دى بەشەكن ژ نەتەۋەيى عەرەب. ژبەر ھندى بەردەوام عىراقى بنەماين رىكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرى و مافىن مرققى بن پىدكرن (دەزىي، ۲۰۰۱، ۵۰).

ئەف جۇرى تاۋانى لدۆيف برگا ۱ يا بەندى دوۋى يا رىكەفتنامەيا جىنۆسايدى ب ئىكەمىن شىۋازى تاۋانا جىنۆسايدى و مەترسىدارترىن جۇر دەپتە ھژمارتن. چونكى راستەۋخۇ مافى مرققى دەپتە بىپىكرن، مافى ژيانى د بەندى (۳) يا راگەھاندنا مافى مرققى و بەندى (۶) يى رىكەفتنامەيا مافىن سىياسى و شارستانى بۇ ھەمى مرققان پاراستىيە. بى ھەبوونا چوو جۇرە جوداھىيەك نەتەۋەيى، نەژادى، پەگەزى، ئايىنى، رىبازا ئايىنى،



كومەلەيەتى، رەۋشەنپىرى و سىياسى (حسین، ۲۰۱۷، ۴۷).

لدويف ھزرورپىرېن فەكۆلەرى كوشتنا ئەندامىن گرۆپەكى ب ھەر شىۋازەكى ياسايى بېتتە ئەنجام دان، كوشتنا راستەوخو، سىدارەدان، گۆلەبارانكرن بكارئىنانا بۆمىن ئۆتۆنۆمى، بكارئىنانا چەكى ژەھراۋى، قۆتان، كارەب دان....ھتدتر، لقيرى چوو جوداھى دناقبەرا تاوانا دا نىنە، ئەگەر تاوان ب دژى گرۆپەكى چ ھەمى زەلام يان ژن، زارۆك، دانەمر پىكفە بېتتە ئەنجام دان، ئەگەر تاوان ھەمى گرۆپى يان بەشەكى بگريت لدويف بنەمايى ناگريت، يا گرنگ ئارمانچ و بەھانەين ئانجامدانا وئ تاوانى نە. چونكى ئارمانجا تاوانبارى يا سەرەكى ژناقبىرنا ھەمى يان بەشەك ژ گرۆپەك نەتەۋەيى، پەگەزى، ئايىنى و نەژادى يە.

تەۋەرى شەش : جىنۆسايدا ئايىنى

ئايىنى پۆلەكى گرنگ د دپاراستن و بېيز بوونا دەستەلاتان دا ھەبوۋىە، لەورا دەستەلاتدارن بەردەوام پەنابرىە بەر بكارئىنانا ئايىنى بۆ ترساندنا خەلكى و راكىشاننا ھەستى خەلكى بۆ دەستەلاتا خو، پتريا جارار دەستەلاتداران خو ب (نۆينەرېن خۆدئ) دايىنە دياركرن، ئەف ھزرە پتر ل سەردەمىن نافيىن دا ل ئەۋرۆپا و جىھانى بەلاقبوو، ھەروەسا دەستەلاتداران ۋەسا دابوو دياركرن، ھەر كەسەكى لدويف پرنەسىپ و ياساين وان نەچىت ئەو گونەكارە، چونكى خۆدئ ئەف فەرەمانە يىن بۆ وان فرېكرىن و پىدقېيە لسەر خەلكى جى بەجىپكەن (Kiernan, ۲۰۰۸; Shen, ۲۰۱۱, ۶۶۱-۶۶۸).

بشى چەندئ ترس لدەف خەلكى پەيدا دبوو و نەچار دبوون لدويف وان ياسايان بچن يىن دەستەلاتدار و كەنىسەيان بچن، ئەگەر لدويف نەچوبان بناقى ئايىنى ب تۆندى سزادانن، ھەردەمى ئايىنى پۆلەكى گرنگ دژيانا نەتەۋەيى دا گىرا، ھىزا كەنىسى ژ گەلەك لايانقە دەھاتە سانسۆركرن و سنۆرداركرن، ئايىن ب شىۋەيەك بەردەوام بوۋىە ئالاقەك سىياسى بۆ پاراستنا دەستەلاتا خو. لدەمى ل ساللا ۶۱۲ پ.ز بابلىيان كۆمكۆزىيەك ب دژى ئاشورىيان ئەنجام دابوو، ژفەرېزا ئەقى چەندئ باژىرى مووسل ب تەمامى ويرانكر بوو، پشتى ۲۰۰ سالان سەركردى يۆنانى (زەينەفۆن ۴۲۷-۳۳۵ پ.ز) دناف فى باژىرى دا دەربازبوو باۋەرنەكرىبوو پۆژەك ژ پۆژان ئەف باژىرە ئاڧا بوو. دەھمان دەم دا، ل ساللا ۵۸۶ پ.ز پاشايى بابلىيان پاشايەتيا ئىسرائىلىيان ل فلستىن ژناقبىر، ژمارەك گرتن و پاشى بەرەف باژىرى (ئۆر) رەۋانەكر بوون (دزەيى، ۲۰۰۱، ۵۳؛ سۆرمى، ۲۰۰۶، ۳۲).

ل سەردەمى مەغولى و ئوسمانيا پتر جىنۆسايدا ئايىنى ھاتىە بكارئىنان، گەلەك جارار فەتويىن ئايىنى ژلايى دەۋلەتا ئوسمانى ب دژى مەزھەبىن دى يىن دناف دەۋلەتا ئوسمانى دا ھاتىبوون دان، ب تايىەتى ب دژى ئىزدىيان، ژ فەرېزا ئەقى چەندىن ب ھزاران ئىزدى ھاتبوون كوشتن و ژناقبىر، و ھەر دوو دەۋلەتان رىزەيەكا ديارا مللەت و گرۆپىن نەتەۋەيى ژناقبىرەنە و ل ساللا ۱۸۹۸ ھىزىن ئەمريكا چوۋىنە دناف فلپىن دا ل باشۆرى رۆژھەلاتى ئاسيا، لقى دەمى دا نۆينەرئ ئەمريكا راگەھاندبوو» خۆدئ فەرمانا ل ئەمريكا كرى فلپىن ب ئەمريكا فە گریدەت و ئەم يىن ھاتىن ئەقى فەرمانى جىبەجىپكەن»، ل ژىر فى درويشمى ھىزىن ئەمريكا كەفتنە دناف فلپىن دا و ۋەك وان فىا سەردەدەرى دگەل كر بوون (Tyrrell, ۲۰۰۸, ۵۳۹-۵۷۱).

ژلايەكى دىقە ل باژىرى (لۆكسمبورگ) زارۆكىن دسەر ژىى ۱۸ سالىن دا برىكا ياسايا ئايىنى دەھاتنە پاراستن، ئەگەر فىابا ئايدۆلۆژىيا خو يا ئايىنى ب گوھورن ژبۆ ئەندامبوونا درىكخراۋىن گەنجىن نازى دا، ژلايەكى دىقە د دەۋلەتا سەربەخۆيا (كرواتيا) دا كەنىسەك ئارسۆدۆكىسى لژىر دەستەلاتداريا ئەلمانياقە بۆ سربىان ھاتبوو دروستكرن، ئارمانجا سەرەكى ژقى چەندئ ژناقبىرنا ھىز و پەيوەندىن بەتريكان ل بلگراد بوون،



ھەرۋەسا دورستكرنا ئاستەنگ و تۆندتېژىيان بو دناقبەرا پۆلەندى و جوھيان دا، دەستكەفتېن كەنيسەيا پۆلەندى ھاتنە ژناقېرن و زانا ھاتبوون ئاگەھداركرن بەردەوام داکوكى ل سەر ژناقېرن رەگەزېن خودان مەزھەبېن جودا بکەن (Lemkin, ۱۹۴۵).

ھەرۋەسا ل سالىن ۱۹۷۸-۱۹۷۹ شۆرەشا ئىسلامى ل ئىرانى رويدايى و سەرکەفتن بدەستقەئىناى، سەرکردايەتيا رزگاربخوازا نەتەوايەتيا كوردى ل پۆژھەلاتى كوردستانى بزاڧكربوو دانووستاندنا دگەل دەستھەلاتا نۆى يا ئىرانى ژبۆ بدەستقەئىنانا مافىن خۆ يىن نەتەۋەيى دچوارچووڧى ئىرانەك ديموكراسى دا بکەن، درويشمىن كوردان «نەسەربەخۆى، ئازادى، كۆمارا ئىسلامى و نە حكومەتەك تىكەلى ئايىنى بوو، بەرۇڧاژى دەولەتەك سىكۆلارى و دژى ستەمكرنا نەتەۋەيان بوو»، دەستھەلاتداریا ئىرانى ب «نەخىر» بەرسقا درويشمىن بزاڧا نەتەۋەيايەتيا كوردى دابوو، دابوو دياركرن ئەڧ درويشمە ب دژى ئايىنى ئىسلامى نە و دى بنە ئەگەرى دابەشكرنا ئىرانى ل سەر دوو چەقان، دى تووڧى دووبارەكى ل ئىرانى ھىتە بەلاڧكرن (فەرامەرزى، ۲۰۱۹؛ نەجارى، ۲۰۱۶؛ زەمەند، ۲۰۱۶).

ئەڧ درويشمە بوونە ئەگەرى ھندى (روح اللە خومەينى ۱۹۰۲-۱۹۸۹) سەرکردايەتيا كوردى ب «سەرداجووېن ئايىنى» سالۆخت بەدەت وېرىارا شەرى پېرۆز «فەتوا جىھادى» ب دژى كوردان دابوو، بۆ دووماھى ئىنانا مەترسىان و گرتنا كوردستانى، خومەينى بىرپار دابوو نۆينەرى خۆ «سادق خالخالى» ۋەك حاكىمى شەرى يى خۆ فېڧكەتن دەڧەرېن كوردنشىن بۆ دادگەھكرنا خەلكى، ئەڧ فەتوايا خومەينى ب «فتوا ۲۸ گلاڧىژا ۱۳۵۸» دىرۆكا كوردىن پۆژھەلاتى كوردستانى دەھىتە نياسىن (حەقى، ۲۰۱۴؛ بەھرامى، ۲۰۱۸؛ فەلاح، ۱۳۹۰). دڧى بىرپارى دا خومەينى حەلالكرنا مالى و سامان و خوينا كوردان راگەھاندبوو، بڧى چەندى بەزاران ھىزېن ئىرانى بەشدارى دڧى جىھادى كر بوو، ئارمانجا وان ژڧى چەندى چوونا بەھشتى و بدەستقەئىنان دەستكەفتان بوو (سازمانى خەباتى كوردستانى ئىران، ۲۸ گەلاۋېژى ۱۴۰۰).

ھىزېن ئىرانى ب ھەمى جۆرېن چەكى بەرەڧ كوردستانى ڧە ھاتبوون، دەھمان دەم دا نۆينەرى خومەينى گەھشتە دەڧەرېن كوردى و بىرپارا سىدارەدان ھزاران كەسېن بى گونەھ دابوو، بۆ وېنە ۱۲ مرۆڧ ل باژىرى «پاۋە» سىدارەدەت، ھەرۋەسا پۆژھەكى پىشتى ھىنگى ۷ ھەڧوھەلاتىيىن باژىرى «بانە» سىدارەدەن، ھەرۋەسا ۹ ئەندامىن پارتىن سىاسى و مەدەنى ل باژىرى «مەريوان» سىدارەدا بوون، بڧى چەندى ھىزېن ئىرانى ھىرشەك سەرانسەرى بۆ سەر خۆپىشاندىن باژىرى «سەنە» دەستپىكر، چەندىن كەس ھاتنە گرتن و سىدارەدان، پىشتى ڧى رويدانى ھىزېن ئىرانى بەرەڧ باژىرى «بۆكان» دچن، ھەرۋەسا ھىزېن ئىرانى ب ھەمى جۆرېن چەكى ھىرشى دكەنە سەر گوندىن «قارنى» و «ڧەلاتان» يىن ب سەر باژىرى «نەغەدە» ڧە و ۶۸ كەسان دكوشن، ئەڧ رويدانە ب «كۆمكۆژىيا گوندى قارنى» دەھىتە نياسىن (فەرامەرزى، ۲۰۱۹؛ نەجارى، ۲۰۱۶؛ زەمەند، ۲۰۱۶).

رۆلى چەند كەسايەتېن ئايىنى و سەربازى دڧى كوشتارى دا ديارە سادق خالخالى دنامەيەكى دا بۆ خومەينى بخۆ دايە دياركرن» روودانا دلتهزىنا گوندى قارنى دلنى ھەمى مرۆڧان دسۆژىت، مەلا محمود مستوورزادە ب قۇرائنانى چوو بۆ پىشوازييا خەلكى، دارودەستەكىن مەعبوودى و سەرگورد نەجەڧى، عەزىز قادرى و مەلا حەسەنى (۶۵) كەس گرتبوو ب شىۋەيەك درندە كوشتن، ئەگەر ئىمام لدۆر ڧى كارى چەرگ ھەژىن نەپرسىت، پىدڧىيە چ دەستھەلات پىسپار بکەت» (نەجارى، ۲۰۱۶؛ زەمەند، ۲۰۱۶)، بىگۆمان كوشتارا خەلكى بى تاوانى گوندى قارنى ئىك ژ وان تاوانىن مەزنى بەرامبەرى كوردان ل پۆژھەلاتى كوردستانى ھاتىە ئەنجام دان



دادگههك دادپهوهرانه ل بهرچاڤی هه می جیهانی دادگهها وان بهیته کرن (نه جاری، ۲۰۱۶؛ زه مه ند، ۲۰۱۶). دهه مان ده م دا، ل سا لا ۱۹۸۳ هیژین ئیرانی ب تۆندی هیرشه دکه نه سه ر باژیرین «مه اباد»، «سه رده شت» و هه می ده قه رین ب سه رفه کونترۆل دکه ن و کۆمکۆژیه ک دی ل مه اباد نه نجام دده ن. ده قی کۆمکۆژی دا ۵۹ که س سیداره دان (نه جاری، ۲۰۱۴). هه روه سا خه لکی گوندين سه وزی، سه رچنار، چۆمی مه جیدخان، ب سه دان مامۆستاین ئایینی، دانعه مر، زارۆک، گه نجین کورد ژ کۆر و کچان هاتنه کوشتن، بیگۆمان ب پاسپاردهین خومه یینی و لژیرویشمی ئایینی و ژناڤرنا کافران ئەف چه نده بو ب دووماهی ئینانا بزاقا نه ته وایه تیا کوردی ل رۆژه لاتنی کوردستانی هاتبوو نه نجام دان (ئافا توده ی، ۲۰۱۸؛ ده قی، ۲۰۱۴).

ژلایه کی دیقه سه رۆکی وی ده می یی ئیرانی (ئه بو سه سه ن به نی سه دری ۱۹۳۳-۲۰۲۱) فه رمان ل هیژین ئیرانی کر بو و ده فرمانا خو دا دابوو دیارکرن» ناییت قه دیتانین پۆسته لین هیژین ئیرانی بکه فیت تا نازاوه چین کوردستانی ژناڤبه ن و یاخیوویان نه هیلن» (ANF NEWS, ۲۰۱۸).

لدویف هزره ویرین قه کۆله ری بکورتی جینۆسایدا ئایینی دچوارچووقی ئایینی دا دهیته بکارینن، نه گه رین قی چه ندی دزقیت هندی ژلایه کی ده سه ته لاتداران ده قیت به قی کریارا هوڤ شه رعه تی بدن ده سه ته لاتا خو و خه لکی بو پاراستنا به رژه وه ندیین خو بکارین، ژلایه کی دیقه ده سه ته لاتداران ده قیت خه لکی وه سا تیکه هینن هه ر داخوازیه ک دهیته کرن و دپره نسپین ئایینی دا ئاماژه پینه هاتبیت دان هینگگ هه ر که سه کی ب دژی ده سه ته لاتا وان رادبن تاوانباره و پیدقییه بهیته سزادان. ته وه ری ده قتی: جینۆسایدا ره وشتی

جینۆسایدا ره وشتی ملبملی کارتیکرنا ئایینی قه ژبو ژناڤرنا گرۆپه کی نه ته وه یی، به لافووک و فلمین بی ره وشتی له سه ر خه لکی دهیته به لافکرن وه ک ل سه ر خه لکی پۆله ندا ژلایه نازیانقه هاتینه سه پاندن، هه روه سا مادی بپهۆشکه ر و مه شوڤ نه رازبوون و خوارین کیم ببوو، یاسا ل سه ر جوتیاران هاتبوو سه پاندان دا که رستین دروستکرنا مه شوڤی دناڤ زه قیین خو دا به ره هه م بینن، هه روه سا لژیرو یاسا پۆله ندی خانه یین قووماری هاتبووون دروستکرن نه بتنی ئەمانیا مۆله تا به ربه لافبوونا بی ره وشتیان دابوو، به رۆقاژی سزاین یاسای ل سه ر هه می جوړین بی ره وشتیان کیم کر بوون (Lemkin, ۱۹۴۵).

ل سا لا ۱۹۴۳، دابه شکرنا خوارین ل هه ریمین دبن ده سه ته لاتا ئەمانیا قه ل سه ر بنه ماین ره گه زی هاتبوو دابه شکرن، بو وینه، ۹۳٪ ژ داهاقی بو ئەمانین ره سه ن هاتبوو ته خانکرن و ئەف لده مه کی دا ریژ ۲۰٪ بو جو هیان هاتبوو ته رخانکرن، ژ به ر هندی ریژه کا ئیکجار زۆر یا ئیتنکیان ل ئەمانیا مر بوو (Lemkin, ۲۰۰۵). لدویف به لگه نامه یین ئەمریکی پشتی ژناڤچوونا شو ره شا ئەیلۆلی ل سا لا ۱۹۷۵، ژ ده رنه نجامین وان کریارین توندین بی ره وشتی یین حکومه تا عیراقی ب دژی کوردان ل عیراقی نه نجام داین پتر ژ ۱۵۰ هزار کوردان ره قیین به ره ف سنۆرین ئیرانی چوو بوون، ل سه ر سنۆران ژی ئەو که سایه تین حکومه تا عیراقی گرتین یان حکومه تا ئیرانی راده ستی هیژین عیراقی کرین، هیژین عیراقی هه ر کریاره ک بی ره وشتی بگه ر ژ ئەشکه جه دان، کوشتن، کریارین نامۆس ب دژی وان نه نجام دابوو (D.C, ۲۹۹-Iran ۰۰۰, 1, Box 70, 0058-78-330).

1975 October 16).

لده می ل سا لا ۱۹۷۹، خومه یینی بریارا فه توایی ب دژی کوردان ل رۆژه لاتنی کوردستانی ده رکر، هیژین ئیرانی کریارین بی ره وشتی به رامبه ری خه لکی نه نجام دابوو و ده ست درژیکر بوون سه ر ناموسا



ژىن كورد (حەقى، ۲۰۱۴؛ بەھرامى، ۲۰۱۸؛ فەلاح، ۱۳۹۰). ھەرۋەس ل سەردەمى ئوپراسىيۆن ئەنزالان ھىزىن حكومەتتا عىراقى ھەمى جۆرىن بى رەۋشتيان ودوير ژ پرنسىپىن ياساين نىقدهولەتى سەردەرى دگەل ئافره تىن كورد كر بوون. ھەرۋەس ئافره تىن كورد ۋەك بەند فرۆتبوون ۋەلاتىن عەرەبى (دزەبى، ۲۰۰۱؛ بارزانى، ۲۰۱۶؛ عبدالعزىز، ۲۰۰۵).

بكورتى دشىن بىژىن جىنۆسايدا رەۋشتى بتنى كرىارىن ناموسى بخۆفە ناگرىت، بەرۆفاژى ھەر كرىارەكا بىتە جەن ئىشاندا ئەندامىن لەشى مرۆقى دچىتە چوارچووقى جىنۆسايدا رەۋشتى دا، ژبەرھندى چەندىن كرىارىن جىنۆسايدا رەۋشتى ب دژى مرۆقان ب درىژاھيا دىرۆكى ھاتىنە ئەنجامدان.

دەرئەنجام

پشتى فەكۆلىن ل سەر تىگەھىن جىنۆسايدى و جۆرىن ۋى ھاتىنە ئەنجام دان، چەند دەرئەنجامىن گرنك ژى دەرکەفتىنە ۋەك ئەقپىن ل خوارى دباركرى:

ۋەك كرىار جىنۆسايد دگەل پەيدابوونا مرۆقان ل سەر ئەردى جىنۆسايد ب دژى مرۆقان ھاتىنە ئەنجام دان، ژئەنجامى ئەقى چەندى چەندىن نەتەۋە ھاتىنە ژناقىرن، دگەل ھندىدا پەيقىن جۆراۋجۆر بۆقان جۆرە كرىاران ھاتىنە نىشان دان و نافدارترىن پەيىف تاوانا بى ناف بوويە، ئەف تىگەھە بەردەوام ژلايى سىياسەتمەدار و شارەزاينقە ھاتىنە بكارئىنان.

گەلەك تىگەھ و پىناسە ژلايى زانا و بسپۆرىن كرىارىن ژناقىرنا مرۆقان ھاتىنە دارشتن و ھەر ئىكى لدۆيىف ژىنگەھا ئەو تىدا ژبايى ئەو تىگەھ نقىسىنە و دەربرىن ژ ھزروبيرىن ۋى/ ۋى لدۆر ۋى كرىارى كرىنە، لەۋرا تا نۆكە شارەزاينى بياقى قركرنا مرۆقان ل سەر تىگەھ و پىناسەيەك راستەقىنە لدۆر جىنۆسايدى ھەف بووجون نىن، سەرپەراي ھندى ھەمى ل سەر ھندى كوكن ئارمانجا سەركى يا كرىارىن جىنۆسايدى ژناقىرنا گرۆپەكى مرۆفيايە، ب تايبەت ئەو گرۆپى ۋەك مەترس ل سەر دەستەھلاتەك دباركرى دەيتە پىش چاف.

زانايان ھندەك جۆرىن جىنۆسايدى داينە دباركرن و داکۆكى ل سەر ھندى كرى يە ئەف جۆرىن جىنۆسايدى ژ لاى دەستەھلاتدارنقە دەيتە ئەنجام دا ب مەبەستا ترساندا خەلكى و پالدان خەلكى ب ياسا و دەستەھلاتىن وان رازىبنن، ھەر جۆرەك ژ فان جۆرىن جىنۆسايدى ژلايى دەستەھلاتدارىن فە دەيتە ئەنجام دان داکۆ خەلكى ھووشيار بكەن و نىشان بەدن ئەگەرى پىگىرىن ياسا و دەستەھلاتا وان نەكەن دى ب توندى ھىنە سرازدان و ژناقىرن، چونكى ھەبوونا وان ۋەك مرۆف بۆ ۋى دەستەھلاتى گرنگ نىنە، بەرۆفاژى بتنى ھەبوونا ۋى ل سەر دەستەھلاتى بۆ ۋى گرنگە.

ھەرۋەس رىكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرتى زۆر ياسا و پەيمان ل دۆر رىگرتن و قەدەغەكرنا جىنۆسايدى مۆركرىنە و بەلەفكرىنە، بەلى ياسا و پەيمانىن ۋى چوۋ گرنگىيا خۆ نەبوويە و رۆلەك بەرچاف دباركرنا ئىمناھىيى و راۋەستاندا جىنۆسايدى دا نەگىرايە، بەرۆفاژى پتر رىك بۆ ھندەك دەۋلەتان خۆشكرى يە كرىارىن جىنۆسايدى ب دژى مرۆقان ئەنجام بەدەت، سەرپەراي ھندى رىژەكا ديارا ئەنجامدەرىن جىنۆسايدى ئەندام بوون دپەيمانىن ۋى دا و پەيمانىن ۋى مۆركر بوون. لقىرى ديار دبىت ياسا و پەيمانىن رىكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرتى بتنى بۆ بەرژەۋەندىن ھندەك دەۋلەتان ھاتىنە رىكخستن و دارشتن.

زانا و شارەزاينى جىنۆسايدى بتنى داکۆكى ل سەر چوار جۆرىن جىنۆسايدى كرىنە و دوو جۆر دى ۋەك جىنۆسايدا



ئایینی و رهوشتی گرنکی پینه دایه، ئەف هەر دوو جوۆره ب تهمامی ژلایئ زانا و بسپۆرین جینۆسایدئ و مافیئ مرۆقی فه هاتینه پشت گوهاڤیتن، دگه ل هندی دا گه له ک کریارین هوڤ و درنده لژیر پهردین فان هەر دوو بیافان ب دژی مرۆفان هاتینه نه نجام دان، واته ئەو جینۆسایدین بناڤ رهوشتی و ئایینی هاتینه نه نجام دا زۆر ههستیارتتر و ترسناکتر بووینه ژ جوۆرین دی یین جینۆسایدئ، چونکی ئەف هەر دوو جوۆره ب ههست و کهسایهتیا مرۆفان فه گریداینه و کارتیکرنه ک زۆر خراب دکهن سهر کهسایهتی و ههبوونا مرۆقی. ئەفه ئیکه مین فه کۆلینه تیدا ئاماژه بشان هەر دوو جوۆران دکهت.

پاشبه ند:

وینه یه ک ژ جینۆسایدا کوردان ل پۆژهه لاتن کوردستانی

Concepts and types of Genocide: A historical study

KARAN SALIH WAISY

History department, faculty of human sciences, University of Zakho, Kurdistan Region-Iraq

Genocide is one of the most horrible tool that the dictatorial and dangerous authority is used a political tool to terrified also destroy those people who struggled against its power, undoubtedly the main objective of those authorities were destroying those ethnics, which demanded their rights and equality within their authorities. On the other hand, those authorities identified those groups as a threat to their powers and states in the future, they were finding that they were unable to demolish them by military forces. Hence, they were forced to use chemical destruction weapons with the aim of scratching the ethnics and informing them that whenever you would attempt to cross border of their authorities then you would not have a right to life and you would be killed. In the light of that its necessary to search on the concept of Genocide and its types. Cause Genocide would not occur only through killing.

This reach is divided into an introduction, background, seven sections and a conclusion. Its



introduction shows the content of study. Its background attempts to shed lights on the key concepts of Genocide, the first section depicts physical genocide, in its second section this article present the biological genocide, the third section clarifies cultural genocide, furthermore, the fourth section clear up the economic genocide, in its fifth section this study effort to shows bylaw genocide, the sixth section present the religion genocide. Its seven section demonstrates the moral genocide. Its conclusion shows the outcome of this study.

Keywords: Genocide, the United Nation, forbidden of genocide, types of genocide and principles of genocide.

الإبادة الشاملة؛ مفهومها و أنواعها : دراسة التاريخية

كاروان صالح ويسى

مدرس، قسم التاريخ، فاكولتي العلوم الانسانيه، جامعة زاخو، إقليم كوردستان، العراق

ان الإبادة الجماعية أو الدمار الشاملة هي من اشنع الاعمال، تستخدمها الحكومات القمعية و الديكتاتورية كاداة سياسية لإرهاب معارضيها، و لاشك ان هدف تلك السلطة القمعية هي إزاحة ذلك العنصر الذي يطالب بحصته من السلطة و يدعو الى تحقيق العدالة، و عندما لا تستطيع تلك السلطات القضاء على مصدر تهديدها عسكرياً تلجأ الى استخدام اسلحة القتل الشامل لإرهاب معارضيها و افهامهم بانهم في وسعة القضاء على نوعهم في حال استمروا على مواقفهم المعارضة أو المعادية تجاه كيانها. و انطلاقاً من هذا المفهوم إرتأينا كتابة دراسة للبحث في الإبادة العرقية بوصفها حالة مختلفة عن القتل الاعتيادي.

تتضمن هذه الدراسة مقدمة و تمهيداً و ستة محاور؛ في التمهيد تشير الدراسة الى أبرز الآراء التي اتفق الباحثون عليها حول مفهوم الإبادة العرقية، و المحور الأول خصص للإشارة الى الإبادة الجسدية، اما المحور الثاني فيلقي الضوء على الإبادة الإحيائية (البايولوجية)، اما المحور الثالث فيشير الى نوع من الإبادة التي تسمى بالإبادة الثقافية، و يتضمن المحور الرابع شرحاً لتفاصيل الإبادة الإقتصادية، و يخوض المحور الخامس في موضوع الإبادة باستخدام القانون، اما المحور السادس فيلقي الضوء على عمليات الإبادة باستخدام الدين و المعتقد و يتضمن المحور السابع خصص للإشارة الى الإبادة الأخلاقية. و خلصت الخاتمة جميع الاستنتاجات التي توصلت اليها.

مفاتيح البحث: الإبادة الشاملة، الامم المتحدة، معاهدة منع الإبادة، انواع الإبادة، و اسس الإبادة الشاملة.

ليستا ژيدهران:

بزمانن كوردى

باسيره، سالار، ٢٠١٣، جينۆسايد له ياساكانى پڤڤخراوى نه ته وه به كگرتوه كان و به نيوده وه له قى كردنى (كورد وه ك نمونه)، چاپخانه سته نته رى مارگريت: سليمانى.

حسین، ئاواره، ٢٠١٧، جينۆسايدى كورد له پوانگه ي ياساى تاوانكارى نيوده وه له تيبه وه، چ١، چاپخانه سته نته رى حه مدي:



سلیمانی.

حهسن، ئاسۆ، ۲۰۰۷، له دوورپانی مه‌رگ و ژياندا سۆسیۆلژیای به‌هاناوه چوونی خه‌لکی هه‌ولێر و ده‌وروبه‌ری بۆ ئه‌نفالکراوه‌کانی بادینان له‌ چه‌ژنیکان، چ، ۱، ده‌زگای موکریانی بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه: هه‌ولێر.

پێیوار په‌مه‌زان بارزانی، ۲۰۱۶، جینۆسایدی باوکان- جینۆسایدی بارزانییه‌کان، چ، ۱، چاپخانه‌ی دارا: ده‌قه‌ری بارزان.

سۆرمی، هه‌ژار عه‌زیز، ۲۰۰۶، کورد و جینۆساید و ئیباده‌کرن هه‌لۆیستی یاسای نێوده‌وله‌تی چه‌ند ئاماژه‌یه‌کی نموونه‌یی له‌ کورته‌ لیتۆژینه‌وه‌یه‌که‌دا، چ، ۲، ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی موکریانی: هه‌ولێر.

عبدالعه‌زیز، محمد ره‌ئوف، ۲۰۰۵، ئه‌نفال و ره‌هه‌نده‌ سۆسیۆلۆجیه‌کانی تۆیژینه‌وه‌یه‌کی تیوری و مه‌یدانی یه، سلیمانی.

گۆل، ماری عومه‌ر، ۲۰۰۵، بارودۆخی له‌ چه‌ند بابه‌تیکه‌ی یاسا نێوده‌وله‌تانه‌دا، چ، ۱، چاپخانه‌ی روون: سلیمانی.

گۆل، ماری عومه‌ر، ۲۰۰۷، جینۆسایدی گه‌لی کورد له‌ به‌ر په‌وشنایی یاسای تازه‌ی نێوده‌وله‌تی دا، چ، ۴، ده‌زگای ئاراس: هه‌ولێر.

مه‌مه‌د، زانا فه‌قی، ۲۰۱۲، جینۆسایدی له‌ باشوری کوردستان ئه‌نفالی گه‌رمیان به‌ نموونه‌ تۆیژینه‌وه‌کی (میژووی - سیاسی) یه‌ له‌ سه‌ر ئه‌نفالی گه‌رمیان، چ، ۱، چاپخانه‌ی یاد: سلیمانی.

مزویری، پیکاری، ۲۰۱۳، میژووی جینۆسایدی گه‌لی کورد کوردانی باشور وه‌ک نموونه، چ، ۱، چاپخانه‌ی کارۆ: هه‌ولێر.

گۆڤارین زانستی:

وه‌یسی، کاروان صالح، ۲۰۱۹، هه‌لۆیستێ هه‌ریمی و نێقه‌ده‌وله‌تی ژ جینۆسایدکرنا کوردان ل عێراقێ دنه‌قه‌ه‌را ئادا ۱۹۷۵ تا ئه‌یلۆلا ۱۹۸۸، گۆڤارا زانکۆیا ده‌هوک، ۲۲ (۱).

پۆژنامه و ژیده‌ری ئه‌لکترۆنی:

فه‌لاح، شه‌ریف، ۱۳۹۰، رووداوی ۲۸ گه‌لاویژ و ئاوێرانه‌وه‌یه‌ک، پۆژنامه‌یا ژیوار، به‌رده‌سته‌ ل سه‌ر سایتی: <http://www.jiwar.blogfa.com/post/54/> (پۆژا سه‌ره‌دنی ۲۰۲۱/۱۲/۳۱)

نه‌جاری، جه‌مال، ۲۰۱۶، کوشتاری به‌ کۆمه‌لی خه‌لکی گوندی قارنێ، پۆژی کورد، به‌رده‌سته‌ ل سه‌ر سایتی: https://www.rojikurd.net/koshtari-be-komali-xallki-qarne

فه‌رامه‌رز، که‌یوان، ۲۰۱۹، ۲۸ گه‌لاویژ، به‌لگه‌ی شکستی پۆیم و رووسووری کورد له‌ میژووی به‌ره‌نگاریدا، پۆژنامه‌یا ئاسۆی پۆژه‌لات، به‌رده‌سته‌ ل سه‌ر سایتی: <https://www.asoyroj.com/n/drejaWtar>.

۸۴۶=Jmare&۲۲۶=aspx?NusarID

ئاڤاتوده‌ی، ۲۰۱۸، ۲۸ گه‌لاویژ سألوه‌گه‌ری فتوای خومه‌ینی دژی خه‌لکی پۆژه‌لات، ئاڤاتوده‌ی، به‌رده‌سته‌ ل سه‌ر سایتی: <https://avatoday.net/fa/node/483/>

حه‌قی، مه‌جید، ۲۰۱۴، ۲۸ گه‌لاویژ رۆژیک که‌ کورد به‌ «کافر» راگه‌یه‌نرا، کوردستان پۆست، به‌رده‌سته‌ ل سه‌ر سایتی: <https://www.kurdistanpost.nu/?mod=news&id=۶۹۹۱۲&act=print&rf&=rp&۶۹۹۱۲>

ANF NEWS، ۲۰۱۸، ۳۹ هه‌مین سالیادی فتواکه‌ی خومه‌ینی له‌ دژی پۆژه‌لاتی کوردستان، NAF NEWS، به‌رده‌سته‌ ل سه‌ر سایتی:

<https://anfsorani.com/جفاک/۳۹/هه‌مین-سالیادی-فتوای-خومه‌ینی-له-دژی-پۆژه‌لاتی-کوردستان-۴۸۸۰>

سازمانی خه‌باتی کوردستانی ئێران، ۲۸ گه‌لاویژی ۱۴۰۰، راگه‌یاندرای سازمانی خه‌بات به‌بۆنه‌ی ۲۸ گه‌لاویژی یادی



فهتوای جیهادی خومهینی، بهسه دهسته ل سهه سائیت:

YcAKLPBBzIU.#11718=https://www.sazmanixebat.com/kurdi/item_detail.php?id

بههرامی، عهلی، ۲۰۱۸، یادی ۲۸ گهولایژ، فتوای نارهوای خومهینی دژ به خه لکی کوردستان، رۆژنامهی تیکۆشان، بهه دهسته ل سهه سائیت:

Yc9pMPBBzIU.#9797=http://www.tekoshan.net/kurdi/item_detail.php?id

English references

Documents

D7501011232 ,0757-Z.1975. Kurdish refugees, Telegram from the Embassy in Iran to the Department of State, Washington, D.C, 23 March1975.

3300058-78-, Box65, Iran000.1299.1975-. Kurdish refugees' situation, Defense Intelligence Agency Intelligence Appraisal, the Department of State, Washington, D.C, 6October1975.

Articles and Books

Ahmad, M., 2014. From Blueprint to Genocide? An Analysis of Iraq's Sequenced Crimes of Genocide Committed against the Kurds of Iraq. Unpublished PhD Dissertation, the University of Exeter.

Bartunek, I., 2018. "A Crime without a Name": In Search of Justice for Genocide Victims.

Brunborg, H., Lyngstad, T.H. and Urdal, H., 2003. Accounting for genocide: How many were killed in Srebrenica? European Journal of Population/Revue européenne de démographie, 19(3), pp.229248-.

Cooper, J., 2008. Raphael Lemkin and the struggle for the genocide convention (p. 73). New York: Palgrave Macmillan.

Fein, H., 1993. Genocide: A sociological perspective.

Gasparyan, S.K., Paronyan, S.H., Muradjan, G.H. and Chubaryan, A.E., 2016. Raphael Lemkin's Draft Convention on Genocide and the 1948 UN Convention: A Comparative Discourse Study. Yerevan State University Press.

Herf, J., 2008. The Jewish enemy: Nazi propaganda during World War II and the holocaust. Harvard University Press.

Huttenbach, H.R., 2004. Defining genocide. Teaching about genocide: Issues, approaches, and resources, pp.7593-.

Irvin-Erickson, D., 2016. Raphael Lemkin and the concept of genocide. University of Pennsylvania Press.

Kiernan, B., 2008. Blood and soil: A world history of genocide and extermination from Sparta to



- Darfur. Yale University Press.
- Lemkin, R. and Irvin-Erickson, D., 2014. Soviet genocide in the Ukraine. Kashtan Press.
- Lemkin, R., 2005. Axis rule in occupied Europe: Laws of occupation, analysis of government, proposals for redress. The Lawbook Exchange, Ltd..
- Lemkin, Raphael, 1946A, Genocide, American Scholar, 15(2), available at : <http://www.preventgenocide.org/lemkin/americanscholar1946.htm>
- Lemkin, Raphael, 1946B, the Crime of Genocide, American Scholar, 15(2). Available at: <http://www.preventgenocide.org/lemkin/americanscholar1946.htm>
- Levene, M., 2000. Why is the twentieth century the century of genocide? Journal of World History, pp.305336-.
- Mace, J.E., 2004. Is the Ukrainian Genocide a Myth?. Is the Ukrainian Genocide a Myth?, pp.407415-.
- Schabas, W.A, 2000. Genocide in international law: the crimes of crimes. Cambridge University Press.
- Schabas, W.A., 2009. Retroactive application of the Genocide Convention. U. St. Thomas JL & Pub. Pol'y, 4, p.36.
- Schaller, D.J. and Zimmerer, J. eds., 2013. The origins of genocide: Raphael Lemkin as a historian of mass violence. Routledge.
- Shelton, D.L., 2005. Encyclopedia of genocide and crimes against humanity. Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity, Dinah L. Shelton, ed, pp.201331-.
- Shen, Q., 2011, November. Revisiting the Wound of a Nation: The "Good Nazi" John Rabe and the Nanking Massacre. In Seminar: A Journal of Germanic Studies (Vol. 47, No. 5, pp. 661680-). University of Toronto Press Incorporated.
- Shudo, H., 2005. The Nanking Massacre: Fact Versus Fiction. A Historian's Quest for the Truth. Sekai Shuppan, Inc., Tokyo.
- Stone, D., 2004. Genocide as transgression. European Journal of Social Theory, 7(1), pp.4565-.
- The MAG, 1989, Mines Advisory Group, available at: <https://www.maginternational.org/about-mag/> (visiting date 312021/12/).
- Tottle, D., 1987. Fraud, famine and fascism: The Ukrainian genocide myth from Hitler to Harvard. Progress Books.
- Tyrrell, I., 2008. The regulation of alcohol and other drugs in a colonial context: United States policy towards the Philippines, c. 1898–1910. Contemporary Drug Problems, 35(4), pp.539571-.
- Wald, P.M., 2007. Genocide and crimes against humanity. Wash. U. Global Stud. L. Rev., 6, p.621.